

Examensarbete för Master of Science in Architecture

*Second City Syndrome –
en strategisk läsning av Göteborg*

av Anders Dahlgren

Handledare: Professor Claes Caldenby
Institution: Chalmers Arkitektur
Chalmers Tekniska Högskola
Höstterminen 2010

ABSTRACT

This master thesis, *Second City Syndrome- a strategic reading of Gothenburg*, explores the urban history of the city of Gothenburg through a 'strategic reading'. The concept of the 'strategic reading' is developed and applied in the thesis. The 'strategic reading' is a subjective and biased analysis of a strategically selected empirics, whose aim is to become a 'springboard' for architectural projects and visions.

In the introduction chapter the concept of the 'strategic reading' is given a theoretical framework based on the work of the architects and architectural theorists Steen Eiler Rasmussen, Robert Venturi & Denise Scott Brown and Rem Koolhaas along with the sociologist Henry Jansen. The concept of 'path dependence' is also used in this context.

In the main chapter of the thesis a 'strategic reading' of Gothenburg is elaborated under the title *Second City Syndrome*. The primary focus of this action is to establish connections between the physical appearance of the urban setting of Gothenburg and its development as a 'second city'. The 'second city' is a concept developed by the sociologist Jerome Hodos and characterizes cities whose identity and economic and political conditions are defined in the city's relation to a 'first city' of the same state or region. This 'first city' is not seldom the capital of a country. Hodos uses Philadelphia and Manchester as examples of 'second cities', but a comparison confirms that also Gothenburg can be characterized as a 'second city'.

Each 'second city' has a unique path of development. Therefore a narrative of selected places in Gothenburg is created to, through a 'strategic reading', tell the story of how Gothenburg became a 'second city', including the area of the Gothenburg Exhibition 1923, the theme park Liseberg, Heden and Skånegatan. This chapter is followed by an analysis of the actors that work within the framework of the 'second city': the event promoting company Göteborg & Co. and an analysis of the Gothenburg police acting as a 'spatial tactician' during the riots of the EU-summit in Gothenburg 2001. The concept of *hyper optimizing* plays a central part of this analysis.

The thesis is concluded with a reflection about what implications this 'strategic reading' might have for the architectural and urban development in Gothenburg, focusing on Heden, the soon to be built waterfront area Centrala älvstaden and Skånegatan.

Keywords: strategisk läsning, strategic reading, second city, global city, stadsbiografi, path dependence, stigberoende, stadsbyggnadsteori, hyperoptimering, hyper optimizing, Göteborg, Skånegatan, Centrala Älvstaden, Heden, Göteborg & Co., Steen Eiler Rasmussen, Rem Koolhaas.

Anders Dahlgren
phone: +46703455540
e-mail: anders.e.dahlgren@gmail.com
address: Stobéegatan 15
416 53 Göteborg

Innehållsförteckning

Inledning.....	2
Syfte och frågeställningar.....	4
Teori och metod.....	5
Planeringens o/möjligheter.....	5
En förändrad syn på staden.....	6
Hållbara Göteborg.....	8
Staden som specifikt historiskt fenomen.....	9
Den strategiska läsningen.....	9
Where do you go from here?	12
Forskningsöversikt.....	16
Disposition.....	17
HUVUDUNDERSÖKNING	18
Second City Syndrome	18
Lilla London.....	18
Fenomenet second city.....	19
Göteborg som second city.....	20
Göteborgs väg mot att bli en second city – byggnader och platser.....	20
Ytor.....	22
0 Den befästa staden	23
1 Befästningarna rivs.....	24
2 Avenyn, Nya Allén och Vasagatan – Storstadshybris.....	24
3 Göteborgs Jubileumsutställning.....	25
4. Götaplatsen.....	26
5. Liseberg.....	27
6. Heden	28
En projektyta för drömmar och stadsbyggnadsidéer.....	28
Heden som testplattform	30
7. Parker och grönska.....	30
8. Hamnen och älvstränderna.	31
9 Skånegatan.....	32
Marken.....	32
Objekten.....	33
Sporten och det globala perspektivet.	36
Göteborgs som second city – aktörerna.....	38
Situationismen, municipal situationism och Göteborg & Co.....	38
(Om)skriven historia – situationisterna i Göteborg.....	38
Guy Debord och Skådespelssamhället.....	38
Gothia Cup och Way Out West.....	41
Göteborgskravallerna – polisen som spatiala taktiker.....	42
SLUTDISKUSSION.....	46
Litteratur:.....	49
Ej tryckta källor:.....	49
Tryckta källor:.....	50
Dagspress:.....	50
Böcker, rapporter och tidskrifter:.....	50

Inledning

När jag påbörjade examensarbetet gick jag in i arbetet med en intention om att skriva om de etnologiska och antropologiska elementen i arkitektens arbete och fortbildning. Att resa till andra städer och länder samt att genom sin nyfikenhet studera samhällen och (byggnads)kulturer är en väl etablerad tradition inom arkitektens fortbildning. Att vallfärda till särskilt utvalda platser och byggnader blev kulturellt institutionaliserat i och med det engelska *Grand Tour*-resandet. Likt pilgrimer förväntas arkitekter, liksom den kulturellt intresserade unge adelsmannen, att studera och lära känna en stor mängd kanoniserade byggnadsverk. Genom detta resande lär sig arkitekten saker som man inte anses kunna tillägna sig på annat vis än *in situ*. Le Corbusier har beskrivit hur han, som aldrig formellt erhöll någon arkitektexamen, fick sin *verkliga* utbildning genom att på plats studera Parthenon-templet.¹ Jag skulle vilja hävda att det dock finns en avgörande skillnad mellan den som reser för den kulturella bildningens skull och arkitektens studieresande. Även om arkitekten givetvis är påverkad av det bildningsorienterade *Grand Tour*-idealet så är det den fysiska och praktiska verkligheten som arkitektens uppmärksamhet primärt är riktad mot. Arkitektens arbete är alltid i någon mening relaterat till den praktiska verkligheten och dess utformning. Att studera befintliga städer och byggnader blir därför lika naturligt för arkitekten som det är för artbiologen att bedriva exkursioner i skog och natur. Mitt förhållande till arkitektens och humanistens bildning genom resande är dubbelt. Detta då jag har praktiserat båda två. Vid sidan av mina arkitekturstudier har jag även i relativt stor utsträckning studerat konstvetenskap (upp till filosofie magisterexamen). Även om man inom konstvetenskapen i allmänhet och i svensk konstvetenskap i synnerhet intresserar sig för den sociala kontexten och därför sätter stort värde på att studera förhållandena på plats så är det idealistiska bildningsidealet det dominerande skälet till att studera genom att resa.

På arkitektskolan har jag har mött denna tradition av resande under mina år på Arkitektutbildningen i Lund och Göteborg. Jag har följt med på studieresor som tagit mig till Glasgow, Edinburgh, Kristianstad, Karlskrona, Köpenhamn, Rotterdam, Amsterdam, Utrecht, Paris, Rom och Barcelona. Alla dessa städer fascinerade mig på ett eller annat sätt. Jag kan faktiskt uppriktigt säga att jag aldrig funnit det första mötet med en stad ointressant, även om jag givetvis i ett retrospektiv har mina preferenser. När det så var dags att välja ämne för examensarbetet var det dessa erfarenheter som inspirerade mig till att vilja skriva om resandet som inslag i arkitektens yrke i allmänhet och stadsanalyser och visioner i synnerhet. Jag var entusiastisk och uppfylld av högt flygande tankar om ett projekt som i kosmopolitisk anda skulle trotsa nationsgränser och handla om arkitektens nyfikenhet och vilja att utforska världen såväl som det egna ämnet. Döm om min förvåning när min handledare, i en och samma handvändning, tog ner mig på jorden och fick mig att radikalt ändra arbetets fokus. Det examensarbete som jag tidigare tänkt skulle handla om resandet och utforskandet av det nya och okända skulle nu handla om Göteborg, den stad jag förmodligen känner till bäst av alla. Inte nog med att jag läser på Arkitektutbildningen i denna stad, jag har dessutom bott här i hela mitt liv med undantag för tre exilår på arkitektskolan i Lund.

Vad betyder då detta perspektivskifte – från att studera det okända, det andra, till att rikta fokus mot det närliggande? Hur kan jag i egenskap av *insider* försöka kasta nytt ljus på Göteborgs

¹ Le Corbusier, "På Akropolis" i Claes Caldenby, Fredrik Nilsson and Cecilia Eduards, Om Arkitektur : (ur Ett Pågående Samtal) : En Antologi (Stockholm: Arkitekternas forum för forskning och utveckling (ARKUS) :, 2002), pp. 46-51.

utveckling? Att jag, som är uppväxt i stadsdelarna Johanneberg och Kålltorp, är jävig i frågan råder det knappast något tvivel om. Det faktum att mitt perspektiv är ett inifrån-perspektiv ställer vissa krav på arbetets metod. Sten Eiler Rasmussen har vittnat om att han ställdes inför en liknande problematik när han som dansk skulle skriva om Köpenhamn:

Det, at vi alle kendte København saa godt, gjorde at vi betragtede dens forhold som selvfølgelige. Man maatte se den udefra.²

Att just se saker utifrån var ju det som jag tänkte att examensarbetet skulle handla om. Men, som tur är, så anser jag att utifrån-perspektivet går att kompensera. För att mitt arbete skall bli en riktig undersökning och inte endast ett bekräftande av de förutfattade meningar som jag har bildat mig under mina många år som göteborgare har jag valt att genom arbetets gång kontinuerligt förhålla mig till de föregångare och exempel på arkitekter och planerare som på ett eller annat sätt sysslat med stadsanalyser och visioner som finns att tillgå i historien. Den kunskap och de erfarenheter som utarbetats inom arkitekt- och planerarfacket bildar såldes de glasögon genom vilka jag betraktar det närliggande. I rak motsats till mina inledande intentioner så ligger detta examensarbets fokus på hur en *inre* litterär resa kan ge erfarenheter och kunskap som vi kan använda till att betrakta det fysiska verklighet som närmast omger oss.

Men samtidigt som bland andra Steen Eiler Rasmussen, Robert Venturi, Denise Scott Brown och Rem Koolhaas hjälper mig se Göteborg "udefra" så kommer jag samtidigt att använda mig av mina egna erfarenheter och observationer från att ha växt upp och levt större delen av mitt liv i Göteborg. Många av de viktiga händelserna i Göteborg de senaste decennierna har jag bevittnat med egna ögon. Jag kommer ihåg hur jag som åttaåring fascinerades av borden fyllda med räkor som stod uppställda på Avenyn, mitt på spårvagnsspåren. Att det var något absurt över detta var jag nog medveten om, fast utan att riktigt veta varför. Ändå fastnade det i mitt minne, räkorna, spårvagnsspåren och folkvimlet. Folkvimlet är även det som jag starkast kommer ihåg från fotbolls-EM 1992. Tillsammans med mina föräldrar var jag och såg ett flertal matcher på Nya Ullevi, men trots att vi såg finalen mellan Danmark och Tyskland från samma läktare som tusentals euforiska danskar har jag i princip inga minnen av själva matchen. Även här handlar de enda minnena jag kan frammana om folkmassan, dess skrål, glädjeyttringar och enstaka aggressioner. Desto tydligare minnen har jag av händelserna i samband med EU-toppmötet 2001. Även här står folkmassan i centrum. Först som samlat demonstrationståg, sedan som okontrollerbart kaos och slutligen som kuvade medborgare. Jag och mina vänner vistades inne i staden varje en av dessa turbulenta dagar. Vi gick i demonstrationståg, vi lyssnade på föredrag, vi irrade förvirrat runt sökandes ett svar på vad som hänt den där traumatiska fredagen då skotten föll. Men den mest märkliga händelsen var när vi på lördagen som av en händelse befann oss på Järntorget i samma stund som polisen först slår en ring runt torget för att sedan med en anstormande manöver dela in oss som vistades där i mindre grupper. Vi blev fösta mot Pusterviksteaterns fasad där vi i närmare sex timmar blev kvarhållna sittandes på marken. På Järntorget fanns ytterligare två av poliser inringade klungor samt en stor skara människor som hindrades från att komma in på torget. Plötsligt, utan förvarning, försvinner poliserna. Utan att riktigt förstå varför börjar alla som hållits kvar på och utanför torget att springa mot mitten för att där börja sjunga, dansa och krama om varandra. Det var en överklig upplevelse, men den fick mig att inse att staden är mer än en fysisk plats. Staden kan vara som i detta fall en politisk arena eller som under Göteborgskalaset en kommersiell arena. Minnet av denna förmåga till

² Steen Eiler Rasmussen, London, Den Vidtudbredte Storby : Det Nye London, En Storbyregion (København, 1973), pp. 3-4.

utbytbarhet och anpassning som platserna Göteborgs centrum uppvisat i kombination med hur stora folkmassor intar centrum tar jag med mig in i examensarbetet.

Syfte och frågeställningar

Syftet med detta examensarbete är att undersöka hur Göteborg kan utvecklas i framtiden. En utveckling av syftet kan formuleras i några frågeställningar:

- Hur skall framtidens stad se ut?
- Finns det något som särskiljer arkitekten från andra yrkeskategorier i analysen och sökandet efter en tänkbar urban utveckling?
- Vad i historien och den fysiska miljön är det särskilt viktigt att ta fasta på och bygga vidare på när man formulerar scenarier för Göteborgs urbana utveckling?
- Finns det någon unik göteborgsk urban utveckling?

Hur skall framtidens stad se ut? Det är en fråga som angår alla samhällsmedborgare. Att bygga en stad är per definition ett kollektivt projekt, men vem står för visionerna och vad har de för betydelse? Det finns en väl etablerad tradition bland arkitekter och planerare att arbeta med stadsanalyser och -visioner. Jag har tänkt att analysera denna tradition ur ett historiskt perspektiv för att sedan kunna använda mig av hur, med vilka utgångspunkter, arkitektoniska stadsvisioner kan tänkas formuleras idag samt vilken roll de kan spela i stadsbyggnadsdebatten.

Finns det något som särskiljer arkitekten från andra yrkeskategorier i analysen och sökandet efter en tänkbar urban utveckling? En av arbetets underliggande frågor är även att undersöka och hitta metoder för hur man som arkitekt kan gå från en analys och/eller generell diskussion till att utarbeta ett projekt eller vision. Målet är att ge konkreta exempel på hur arkitektens specialkunskaper kan utnyttjas till att skapa unika inlägg i diskussionen om den framtida staden och dess utveckling, som samtidigt bygger på och relaterar till den humanistiska och samhällsvetenskapliga diskursen om urbana frågor.

Vad i historien och den fysiska miljön är det särskilt viktigt att ta fasta på och bygga vidare på när man formulerar scenarier för Göteborgs urbana utveckling? Finns det någon unik göteborgsk urban utveckling? Det är min bestämda uppfattning att för att en analys och vision skall vara produktiv så måste den vara förankrad i något befintligt – den måste utgå från en empiri för att tala med vetenskapliga termer.

På tal om vetenskapliga termer. Som jag nämnde i inledningen så har jag även vid sidan av arkitektutbildningen en Fil. Mag. i konst- och bildvetenskap. Min magisteruppsats i detta ämne handlade om det relativt nya fältet konstnärlig forskning. Föreläsare för detta ämne menar ofta att konstnärlig forskning befinner sig någonstans mellan teori och praktik, mellan akademi och samhälle. Personligen anser jag att de bästa exemplen på konstnärlig forskning i historien finns att hitta inom arkitekturen, konstformen som är resultatet av en oöverskådlig mängd upphovsmän och vars utövare är dömda till att vara pragmatiker. Denna erfarenhet har gjort att jag under arbetet med detta examensarbete har betraktat det som ett mellanting mellan teori och praktik. Arbetet har formen av en uppsats men förhåller sig någorlunda fritt till dess konventioner då det syftar till att försöka formulera en strategi och ett synsätt på en aspekt av

Göteborgs urbana utveckling. Men utan att hamna i ett utarbetat förslag, som är andra änden av spektrumet mellan teori och praktik, för min ambition är att hamna någonstans däremellan.

Teori och metod

Planeringens o/möjligheter

Den grundläggande frågan man bör ställa sig när man påbörjar ett sådant här arbete är: Kan man planera städer? Är det möjligt för planerare att göra förutsägelser kring en framtida urban utveckling? Mitt svar på denna fråga är: JA, men med viss reservation. Planeringens traditionella mål är att ta fram planer för den framtida utvecklingen av en stad. Göteborgs översiktsplan samt de avgränsade detaljplanerna och planprogrammen är samtida exempel på detta.³ Här samsas analys och vision i officiella dokument som har politiska verkningar för Göteborgs framtida utveckling. Detta är en viktig del av planerarnas arbete – att ta fram officiella dokument som korresponderar med en politisk vilja. En annan viktig del är att utnyttja den specialkunskap som man som arkitekt och planerare besitter för att utarbeta tänkbara scenarier för stadens utveckling. Det handlar här om att visualisera ett framtida scenario såväl mentalt som visuellt, de vill säga att se in i framtiden. Den enskilda arkitektens syn eller *vision* kommer alltid att vara mer personligt färgad än en plan som vinner laga kraft genom en politisk process.

Mitt arbete kommer inte att utmana eller ge ett alternativ till planerna för Göteborg. Detta av primärt två anledningar. För det första är det inte praktiskt möjligt att en person under tidsloppet av några månader skall kunna åstadkomma ett arbete som motsvarar den komplexitet som en plan innehåller. För det andra kan man fråga sig om det ens är möjligt och önskvärt att som enskild arkitekt arbeta med storskaliga planer. Det finns dock föregångare i arkitekturhistorien som arbetat med storskaliga planer och försökt att kombinera det vida perspektivet med en hög detaljnivå. Dessa arkitekter, som främst var verksamma under modernismens glada dagar, gav sig i kast med det ofantligt ambitiösa projekt som det innebär att försöka i detalj planera en stad. Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright och Le Corbusier tillämpade detta angreppssätt i syfte att försöka lösa det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets urbana problematik. Dessa modernisters angreppssätt gick ut på att förstå staden som totalitet såväl som detalj. De ville förstå den bakomliggande logik som definierade 1900-talsstadens form och struktur. Det handlade med Le Corbusiers ord om att finna och kartlägga ”spelets regler”.⁴

Denna vilja och ambition att lösa alla problem i en och samma handling tog sig synnerligen kuriösa uttryck. Bland de märkligaste idéerna stod Frank Lloyd Wright för. Han nöjde sig inte med att arbeta med den fysiska planeringen i sitt *Broadacre City*-projekt utan inkorporerade även ekonomiska teorier om hur markägandet skulle regleras för att motverka

³ Göteborgs översiktsplan går att finna på följande url: <http://www.goteborg.se/wps/portal/oversiktsplan> (20100310).

⁴ Robert Fishman and others, *Urban Utopias in the Twentieth Century* : Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright and Le Corbusier (Cambridge, Mass.: MIT P., 1982), p. x. Översatt från den engelska formuleringen “the rules of the game”

fastighetsspekulation.⁵ Men Wright nöjde sig inte med att lösa detta ekonomiska problem. Han utarbetade även en egenartad lösning för det ”problem” som han såg i det fenomen att vissa varor minskar i värde över tid medan pengar (om man bortser från inflationen, vilket Wright gjorde) har ett konstant värde. Potatis är ett exempel på en sådan vara. Om man köper ett antal potatissäckar vid en viss tidpunkt för ett visst pris så kommer dessa potatisar minska i värde med det att potatisarna blir gamla för att sedan, när de blivit möjliga, förlora allt sitt värde. I detta ansåg Wright att en orättvisa låg. En orättvisa som består i att den som ackumulerar sitt kapital i pengar kan avnjuta en ökande förmögenhet medan den som odlar potatis inte kan ackumulera en ”potatisförmögenhet” då potatisarna efter hand kommer att förlora sitt värde. Wrights förslag till att lösa denna orättvisa var att även pengar skulle minska i värde. Det menar han kan åstadkommas genom att man datummarker sedlar och att de sedan, efter en standardiserad mall, skall minska i värde.⁶

Drömmen om det ensamma geniet som på egen hand kan lösa den urbana problematiken känns idag ganska avlägsen. Den amerikanska sociologen Jane Jacobs (1916-2006) är en av de mest framstående kritikerna av modernismens geniideal. Hennes analys av den amerikanska staden, bland annat presenterad i den än idag oerhört inflytelserika boken *Den amerikanska storstadens uppgång och fall*, är också en hyllning till staden som dynamiskt och komplext fenomen. Det planeringsideal som hade starkt inflytande under modernismen som bland andra Howard, Wright och Le Corbusier företrädde är enligt Jacobs en ren förolämpning mot staden och dess invånare. Misstaget handlar i mångt och mycket om att tro att man kan rita en stad på samma sätt som man ritar ett hus och lösa allt på såväl övergripande nivå som detaljnivå. Jacobs konstaterande att städer helt enkelt är ”just too big and too complex to be comprehended in detail from any vantage point – even if this vantage point is at the top – or to be comprehended by any human” utgör en kraftfull kritik mot detaljstyrande planering.⁷

Jag anser dock att detta inte är en kritik som stänger dörrarna för stadsplaneringens framtid. Den påkallar snarare ett annorlunda angreppssätt för att lösa urbana frågor. Kritiken mot den traditionella synen på planering kan vi finna i diverse under-i-från-perspektiv som Jacobs, situationisterna, Michael de Certeau, med flera har utvecklat. Den i mina ögon intressanta frågan som alltså står olöst är hur vi omsätter denna kritik till något produktivt som vi kan inkorporera i det samtida stadsbyggandet. Jag kommer att undersöka hur etablerade traditioner inom stadsbyggnad kan anpassas och utvecklas i ljuset av Jacobs kritik av modernistiska planeringsideal. Målet är inte att ge ett enhetligt eller fullständigt svar utan på att på ett spekulativt sätt undersöka möjliga metoder för att utarbeta analyser, visioner och *läsningar* som kan ligga till grund för framtida stadsutveckling och -planering. Det handlar här inte om att ta fram en stadsplan utan att undersöka alternativa och kompletterande möjligheter för att stimulera samtalet om Göteborgs framtider.

En förändrad syn på staden

För att förstå skillnaderna mellan å ena sidan Howard, Wright och Le Corbusier och å andra sidan Jacobs, situationisterna med flera är det viktigt att betrakta skillnaderna i hur man ser på

⁵ Fishman and others, p. 127.

⁶ Fishman and others, p. 132.

⁷ Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Modern Library, 1961), pp. 121-122.

staden. Givetvis finns det många tänkbara förklaringar till varför dessa skillnader uppstått. Utan att vidare gå in på dessa tänker jag här nöja mig med att konstatera att vi har att göra med två fundamentalt olika sätt att se på staden, ett paradigmskifte inom sociologin och stadsbyggnadsteorin. Vi kan se en utveckling där man inom arkitekturen, urbanistiken och sociologin har gått från att se staden som ett nytt komplicerat fenomen som alienerar människan, till ett bejakande av staden och den urbana situationen.

Inom arkitekturen tog detta sig uttryck i att Le Corbusier under 1900-talets första hälft ville finna en lösning på *problemet* staden. Parallellt har stadens negativa betydelse för människan varit en av grundstenarna inom och en drivkraft för sociologin då den etablerade sig som vetenskaplig disciplin under det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet. För Jacobs och senare skribenter är staden inte ett problem utan en möjlighet. Det handlar bara om att förstå den som fenomen och organism. Staden är enligt Jacobs en unik entitet, en dynamisk plattform för mänskliga möten och kreativitet. Planerarens uppgift blir att bejaka den potential som staden erbjuder.

Skrivande arkitekter som Rem Koolhaas och Robert Venturi & Denise Scott Brown tar plats idéhistorien efter det att man inom stadsbyggnadsteorin övervunnit de värsta konsekvenserna av den tidiga modernitetens stad såsom ohygieniska och bullriga innerstadsmiljöer. Detta sociologiska och urbanistiska paradigmskifte, som innebär ett försonande med den föreliggande historiska staden, kan illustreras av Jane Jacobs uttalande "Cities are an immense laboratory of trial and error, failure and success, in city building and city design. This is the laboratory in which city planning should have been learning and forming and testing its theories."⁸ Städerna finns där. De har växt fram under århundraden och är inte något man bygger eller planerar i en handvändning. Vi kan finna kvaliteter såväl som missförhållanden i den historiska staden. Det handlar inte om varken eller.

Jacobs hyllar de urbana kvaliteter hon observerar i sitt kvarter i Greenwich village på Manhattan i New York och Koolhaas menar att den kraft som finns i den urbana utvecklingen inte kan stoppas och kanske inte heller tåmjäs men om man bejakar den på rätt sätt kan den åstadkomma en urban kultur som utnyttjar sin fulla potential. Det positiva med dessa perspektiv är att de hävdar att stadsbyggnad inte handlar om att konstruera den ideala formen som man sedan bygger utan att man utgår från den existerande situationen och bygger vidare på de förutsättningar som här ges.

Det finns dock en risk att läsningen av Jacobs kan resultera i att man hamnar i en diskussion om den ideala staden och den ideala stadstypen. Detta kan man tydligt se i den vurm för bland- och kvartersstaden som typologi som tenderar att dominera den samtida stadsbyggnadsdebatten. Detta tar sig uttryck i att 1800-talets kvartersstad framställs som en urban universalmedicin. Till de främsta förespråkarna av detta stadsbyggnadsideal hör communityt YIMBY (YesInMyBackyard) som utgörs av en blandning av politiker, teoretiker och glada amatörer.⁹ Jag håller med Bosse Bergman om att reflexmässigt låna in "stadsschabloner från en annan epok" knappast kan vara en hållbar lösning.¹⁰

⁸ Jacobs, p. 6.

⁹ För mer info se www.yimby.se

¹⁰ "Stadsschabloner från en annan epok" [Arkitekten [Elektronisk Resurs]] (Arkitektförbundet, 9999) <<http://www.arkitekt.se/s64>> [accessed 26 December 2010] November 2009.

Hållbara Göteborg

De visioner som figurerar i stadsbyggnadsdebatten är oftast av en tämligen partikulär natur – det vill säga de behandlar endast en avgränsad del av staden. Då dessa visioner endast avser ett liten del av staden och samtidigt är framtagna under relativt kort tid blir analysen och helhetsperspektivet lidande. Ett av undantagen vad gäller helhetsperspektivet är Kjellgren och Kaminskys förslag *Super Sustainable City*.¹¹ Detta förslag, sammanfattat i filmklippsformat, är ett försök till att ge arkitektonisk form åt Göteborg 2050-planerna, som även de kan ses som en vision. Hållbarhet och den täta staden är ledord som genomgående förekommer i den samtida diskussionen om framtidens stad. Det som jag ser som problemet med ord som *hållbarhet* är att de snarare används som ledord än utmålar en lösning på dagens problem.¹² Som jag ser det bör en vision emanera ur en analys och inte ur något som är givet på förhand. Därför kommer jag i min analys och vision inte relatera till Kjellgren/Kaminskys förslag eller liknande sustainability-förslag. Min syn på en hållbar utveckling är en utveckling som utgår från den specifika situationen och förhåller sig till den och låter den samspela med de möjligheter som en teknologisk utveckling ger. Denna visionens dualism, kombinationen av de två perspektiven, är ett gigantiskt projekt. Alldeles för stort för en person och alldeles för stort för att rymmas inom ramen för ett examensarbete i arkitektur. Som ideal fungerar det dock utmärkt.

Mitt arbete kommer främst koncentrera sig på en del av visionen om den framtida staden som ligger mig närmast kunskapsmässigt. Som arkitekt och humanist ligger den historiska och arkitektoniska kontexten närmare mina specialkunskaper än den teknologiska utvecklingsfronten. Den analys/vision som detta arbete resulterar i kommer således att adressera frågan om hållbarhet som en kontinuum av urban, kulturell och arkitektonisk utveckling. Hållbarhet handlar i mina ögon om att förstå de arkitektoniska förutsättningarna för att kunna förhålla sig till dem. Som Aldo Rossi uttryckt det så har staden, genom ett växelspel mellan den generella arkitektoniska typen (*type*¹³) och den specifika platsen (*locus*¹⁴), utvecklat ett slags urbana fakta, *fatti urbani*, som varje vision och analys bör förhålla sig till.

Detta arbete kommer att försöka utarbeta en förståelse av Göteborgs arkitektoniska förutsättningar, hur de ser ut och hur de uppstått samt att spekulera i vad de får för konsekvenser för framtida stadsbyggande. Resultatet kommer således att röra sig mellan att vara en analys och en vision, Det finns ingen nödvändig skillnad mellan att arbeta analytiskt och att skapa visioner. På samma sätt som en vision alltid bör utgå från en analys bör en analys generera ett framåtblickande, en prognos eller varför inte en vision. Mitt arbete är en vision i bemärkelsen att det är ett dokument som ”binder samman en relevant avgränsad samtida problembeskrivning med en önskvärd och nåbar framtidsbild genom ett [förhoppningsvis] trovärdigt resonemang.”¹⁵

¹¹ http://www.youtube.com/watch?v=aMFnmpNsagg&feature=player_embedded# samt http://www.youtube.com/watch?v=BmfAiJ9kr24&feature=player_embedded

¹² Andra exempel på denna typ av buzz-words är *zero-carbon cities*, *cities beyond oil*, etc.

¹³ Aldo Rossi and Peter Eisenman, *The Architecture of the City* (Cambridge, Mass.: Published for the Graham Foundation for Advanced Studies in the Fine Arts and the Institute for Architecture and Urban Studies by MIT, 1982), p. 40.

¹⁴ Rossi and Eisenman, p. 103.

¹⁵ Sverige 2009 : Förslag Till Vision (Karlskrona: Boverket, 1994), p. 8.

Staden som specifikt historiskt fenomen

För att finna en teoretisk utgångspunkt till hur jag kan förhålla mig till staden som artefakt har jag valt att utgå från den nederländske sociologen Henry Jansen. I hans meta-studie *The construction of an urban past: narrative and system in urban history* urskiljer han två sätt att se på staden som historiskt och socialt fenomen. Det ena handlar om att se staden som ett specifikt historiskt fenomen. Jansen tar här upp Steven Therstrom som var en av de drivande krafterna bakom den sammanslutning av amerikanska historiker som från 1960-talet och framåt kom att kallas 'new urban historians'. De betraktade inte 'staden', 'the city', som ett fenomen i sig utan fokus i deras studier låg på enskilda städer i USA samt Canada och deras historiska och urbana kontext. För 'the new urban historians' hade det faktum att de studerade städer inte någon avgörande betydelse. Staden betraktades som ett specifikt historiskt fenomen med specifika, unika, förutsättningar. Företrädare för det andra perspektivet, som bestod av teoretiker såsom Lewis Mumford, Asa Briggs, Harold James Dyos och Jane Jacobs, såg inte den enskilda staden som unik. För dem bestod utmaningen i att förstå de sätt på vilka staden fungerar och vilka generella slutsatser man kan dra om staden som fenomen.¹⁶

I mitt sökande efter samtida stadsanalyser/visioner för Göteborg kommer jag utgå från den första kategorin som Jansen skisserar. Det vill säga, jag kommer se Göteborg som "ett specifikt historiskt fenomen med specifika, unika, förutsättningar". Detta specifika historiska fenomen kommer jag att kalla *Second City Syndrome*. Fokus kommer att ligga på några av de omständigheter som varit särskilt drivande i Göteborgs utveckling genom historien samt hur de kan tas tillvara och odlas i framtiden.

Den strategiska läsningen

Hur kan man då närma sig en stad, likt Göteborg, som med sin specifika kontext utgör ett unikt fenomen, en urban situation som till viss del kan påminna om andra men ändå i grunden är unik? Ett citat från Sten Eiler Rasmussen ger viss vägledning:

Gentagne Besøg forstærkede Lysten til at studere den angelsaksiske Bytype, at skildre London paa en anden Maade end Rejsebøgerne gør. I Stedet for at gennemgaa de enkelte Monumenter som Numre i et Museum, vilde jeg prøve at anskueliggøre, hvorledes en Række almene – og for os meget vigtige – engelske Idéer har fundet deres Udtryk i Byen Londons Udvikling og Form, hvorledes Byværkerne i Stedet for som noget i sig selv afsluttet kan opfattes som Led i en større Helhed: Byen som Kunstverk¹⁷

För att kunna formulera en analys som är produktiv utifrån ett arkitektonisk perspektiv handlar det om att spåra och beskriva vissa tendenser i stadens utveckling som kommit till uttryck i stadens fysiska form. Enligt min uppfattning är det här vi kan spåra ett av särdragen i arkitektens särdrag och intresse. Arkitektens fokus kommer alltid att kretsa kring, utgå ifrån eller relatera till den byggda miljön. Varje observation och varje koncept måste knytas till ett byggnadsverk eller en stadsmiljö. Arkitekten kommer således att metodologiskt befinna sig mellan reseboksförfattaren, som Rasmussen nämner, och sociologen. Detta är givetvis en förenklad

¹⁶ Harry S. J. Jansen, *The Construction of an Urban Past : Narrative and System in Urban History* (Oxford: Berg, 2001), p. 46.

¹⁷ Rasmussen, p. 2.

beskrivning av verkligheten, men den har sina pedagogiska poänger. Om reseboksförfattaren å ena sidan betraktar de enskilda byggnadsverken som isolerade företeelser så arbetar den urbant intresserade sociologen på ett generellt plan, med teorier och slutsatser som hon formulerar utifrån sina observationer. Reseboksförfattarens empiri består av de enskilda byggnaderna och sociologens empiri är sammanslutningar av människor. Arkitektens empiri är en kombination av de båda, det handlar här om att förstå den urbana utvecklingen i termer av sam/växelverkan mellan byggnader och människor.

En av styrkorna i Rasmussens bok är mångfalden av infallsvinklar och den omfattande beskrivning av London som den ger. Denna mångfald kan även uppfattas som en informationsmässig *overload*. En av Rasmussens drivkrafter i arbetet med London kom sig ur att ”jeg havde faaet stor Lyst til at sætte mig nærmere ind i de Forhold, der gav mig saa meget at tænke paa, for saa maaske senere at kunne gøre det lettere for andre at lære af London”.¹⁸ Att staden London förmådde stimulera hans nyfikenhet råder det knappast något tvivel om. Boken innehåller inte mindre än 23 kapitel som alla behandlar London ur olika perspektiv. Denna rikedom av information kan dock ha en hämmande eller kanske snarare översvallande effekt på arkitekten som vill ”lære af London”. För mycket information kan göra det svårt att dra några slutsatser om stadens tendenser och möjliga strategier för framtida utveckling. Vi har här givetvis att göra med en balansgång mellan en alltför bred och allomfattande ansats samt en smalare väg som riskerar att leda mot förenkling och ytlighet. Detta är inte en kritik från min sida utan mer en reflektion. Jag klandrar inte Rasmussen för att ha skrivit en såpass tjock bok som han gjorde (589 sidor). Den är genomgående intressant och hade inte vunnit på att utesluta några kapitel, snarare tvärtom.

Ett Svenskt projekt som påminner om Rasmussens London-biografi är det av Gregor Paulsson ledda projektet *Svensk stad*. Svensk stad var ett kolossalt projekt till såväl omfång som avgränsning. Eller rättare sagt brist på avgränsning. Projektet var till en början tänkt att emanera i en antologi där de självständiga bidragen ”skulle ge bred översikt över 'Svensk stadsmiljö'”. Just *Svensk stadsmiljö* var till en början projektets arbetsnamn men kom sedan att ändras till *Svensk stad* i samband med att arbetet kom att få en annan inriktning där Paulsson och hans ”inre grupp” ville syntetisera materialet till en skrift som behandlade just *svensk stad*, varken mer eller mindre.¹⁹ Likheterna med Rasmussens London-biografi är tydligt urskiljbara. På samma sätt som Rasmussen ville kartlägga de sätt som ”engelske Idéer har fundet deres Udtryk i Byen Londons Udvikling og Form” var ambitionen med *Svensk stad* att studera hur den sociala struktur som det svenska samhället byggts på tog sig uttryck i den fysiska miljön. Den tvärvetenskapliga metod som här praktiserades byggde på ett möte mellan konstvetenskapens objektsorienterade ansats (jämför med Rasmussens reseboksförfattare) och historikern, sociologen och etnologens. Begreppet *estetisk miljömorfologi* som formulerats av Paulsson spelade en central roll för *Svensk stad* och ”innebär studium av artefakter med en total spännvidd, alltifrån staden och huset till de minsta prydnads- och nyttoföremål, men hela tiden relaterade till sitt sociala och rumsliga sammanhang.”²⁰

Som Anders Åman påpekat så består styrkorna i Svensk stad-projektet i den ämnesmässiga och

¹⁸ Rasmussen, p. 2.

¹⁹ Ingrid Hammarström & Thomas Hall, ”Inledning” i Thomas Hall and Ingrid Hammarström, Perspektiv På Svensk Stad : Staden Som Forskningsobjekt 1950 1980 : En Skrift Från Projektet Svensk Stadsmiljö, Byggande Och Boende Under De Senaste Hundra åren (Stockholm: Akademilitt., 1981). s. 5-11, s. 6.

²⁰ Bedoire, Fredrik, ”Fysisk form – social struktur” i Hall and Hammarström., s. 125-129, s. 125.

metodologiska bredd med vilken man behandlar temat *svensk stad*. Ambitionsnivån hos Paulsson och hans inre grupp var otroligt hög, men med detta följer även många problem. Det problematiska med *Svensk stad* som skrift är dels av formaliakarakter – avsaknaden av källhänvisningar, samt bild- och litteraturförteckning. Vidare saknas även internationella jämförelser (med exempelvis Rasmussen) och utblickar som sätter in *Svensk stad* i ett forskningssammanhang. Likaså, menar Åman, tappar man som läsare känslan för städernas fysiska sammanhang då texterna ofta snabbt lägger sig på en hög abstraktionsnivå. Åman skriver vidare att "[e]n iakttagelse som fångar in både styrkan och svagheten hos *Svensk stad* är denna: det är vanligt att verket apostroferas i förord och inledningskapitel, men det är ovanligt att det återfinns i notapparaten."²¹ Jag inser själv den uppenbara risken med att även detta arbete skall förhålla sig till *Svensk stad* på ett liknande sätt. Man kan dock se det som en liten framgång att jag i alla fall lyckats inkorporera *Svensk stad*, om än bara på en metanivå, i metodkapitlet.

För föreliggande text är det de metodologiska och teoretiska ansatserna i *Svensk stad* som är mest intressanta, i synnerhet tankarna om att se det fysiska som ett uttryck för en social struktur. Av praktiska skäl är den breda och synnerligen arbetskrävande ansats som både Paulsson et al och Rasmussen anlade inte möjlig för mig som arbetar under examensarbetets begränsningar vad gäller tidsrymd och omfång. Jag kommer därför i mitt arbete välja en smalare väg än Rasmussen och *Svensk stad*. Att välja en smalare väg är dock inte endast ett avkall som behöver ses som något nödvändigt ont. Att välja den smalare vägen har även sina poänger.

Den smala vägen kan handla om att tillskriva en stad vissa nyckel-attribut, det vill säga att ur dess historiska och fysiska empiri extrahera och samtidigt överdriva några element som anses vara signifikanta. Detta är en strategi som gör det möjligt att hantera det komplexa och innehållsrika fenomen som en stad är. För att kunna tala om Göteborg på ett begripligt sätt måste vi definiera *vilket* Göteborg det är vi talar om. Att på så vis konstruera en bild av en stad är med Henry Jansens läsning av Paul Ricœur att betrakta staden som en *kvasi-personlighet* ("a quasi-personage").²² *Kvasi-personlighetsdragen* uppstår efter det att stadens invånares beteendemönster stabiliseras genom de institutioner och normer som utvecklas över tid. Staden, i egenskap av dess fysiska och juridiska utsträckning, står här för den kontinuitet som möjliggör att en *kvasi-personlighet* utvecklas. Den kvasi-personlighet jag tillskriver Göteborg är att den som stad har drabbats av ett *Second City Syndrome*.

Som jag ser det handlar konstruerandet av en stads *kvasi-personlighet* om att göra staden begriplig genom att betrakta dess historia och arkitektur ur ett visst perspektiv. Denna handling, metoden, är en viktig del i mitt arbete medan resultatet, den konstruerade *kvasi-personligheten*, kan tillskrivas en mer *sekundär* betydelse. Min beskrivning av Göteborg, *Second City Syndrome*, är en av många tänkbara läsningar. Ett av syftena med arbetet är just att diskutera och visa på möjliga vägar för att idag formulera stadsvisioner. Ingen vision är ett slutmål utan snarare ett steg på vägen mot en fördjupad diskussion om våra städers framtid. En annat tänkbart spår, som jag inte utvecklar inom ramen för examensarbetet, skulle kunna vara att se Göteborg som *The Radi©ant City*.²³ Detta innebär en förskjutning av perspektivet från resultatet mot metoden som

²¹ Åman, Anders, "Svensk stad 1950-1980" i Hall and Hammarström., s. 138-142, s. 142.

²² Jansen (2001), s. 125.

²³ Detta var ett ytterligare spår som jag skisserat ramarna till men som jag av utrymmeskäl valt att inte utveckla i examensarbetet. Kortfattat går denna strategiska läsning ut på att utgå från och förena Nicholas Bourriauds tankar i *The Radi©ant*, som handlar om hur identitetsskapande är en kontinuerlig process som ständigt utvecklas i nya kontexter, med de tankar som Einar Hansson et al utvecklar i *De små stadsdelarnas stad* som beskriver

leder till att jag i detta arbete kommer att använda begreppet *strategisk läsning*. Den strategiska läsningen handlar om att utifrån en *selektiv empiri* analysera, framhålla och till viss del även överdriva en stads karaktär. På detta sätt kommer en *strategisk läsning* att vara ”tendentös” i syfte att man lättare skall kunna dra dess konsekvenser för framtida stadsbyggande. En *strategisk läsning* vill vara operativt nyttig, det vill säga ge input till praktiken, i detta fall en arkitektonisk praktik.

Where do you go from here?

Den strategiska läsningen påkallar särskild relevans för två frågor: *Where do you go from here?* och *do you know where to stop?* Att arkitekten till sin profession är en pragmatiker råder inget tvivel om. Däremot uppstår det ofta problem i arkitektpraktiken som rör övergången mellan analys (teoretiskt arbete) och byggnad/form (praktiskt arbete). Det finns inget på förhand givet svar om hur man översätter en analys eller ett program till byggd miljö. I kopplingen mellan teori och praktik finns alltid ett mått av godtycklighet. Klyftan mellan dessa två ändpunkter kan inte överbryggas med en kontinuerlig bro. För den som rör sig här emellan finns det ingen tryggt rationell väg att gå utan hur man än gör så kommer man alltid att tvingas till att hoppa ut i osäkerheten och hoppas att man landar på andra sidan.

Om arkitekturpraktiken naturligt har ett stort mått av pragmatism har filosofin en stark dragning åt det teoretiska. Detta av naturliga och traditionella orsaker. Ägnar man sitt yrkesliv åt att läsa och skriva böcker är det naturligt att man blir teoretiskt lagd till sinnet. Om man blir för teoretisk är det lätt att man även blir världsfrånvänd. Detta konstaterade Karl Marx som i sin läsning av Ludwig Feuerbach proklamerade:

"Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert; es kommt aber darauf an, sie zu verändern." [Filosoferna har blott på olika sätt tolkat världen, men det gäller att förändra den.]

Om att gå från analys till handling är den stora utmaningen för filosofin så är den för arkitekturen stora utmaningen att knyta ihop analysen med byggnaden, den fysiska strukturen. För arkitekturen är inte avsaknaden av praktiken något problem då byggnader och projekt är det som arkitektur handlar om. Om arkitekturen inte har någon konkret verklighetsanknytning upphör den att vara arkitektur och träder in i ett luddigt definierat gränsland. En analys eller formövning som inte på något sätt resulterar någon slags arkitektonisk form blir innehållslös och irrelevant; ett lamt försök till återkopplande till en missförstådd Bauhaus-metod. Att utveckla en egen isolerad diskurs för sakens skull (*L'art pour l'art*) är att måla in sig i ett idealismens hörn som det är svårt att ta sig ut från. Denna problematik har filosoferna sedan Marx dagar tampats med. Det är även ett vanligt förekommande problem inom konsten. Surrealisten Guy Debord beskriver på följande vis den moderna konstens misslyckande:

Dadaismen och surrealismen är de två strömningar som markerar slutet på den moderna konsten. Fastän bara delvis medvetet, är de samtida med den proletära revolutionära rörelsens sista stora anstormning.

Göteborg som en stad som växt fram genom att många små stadsdelar med egna identiteter bildats. Dessa tankar har även en koppling till min karaktärisering av Göteborg som *den spridda staden* i huvudundersökningen. Att *The Radi©ant City* blir en parafras på Le Corbusiers *The Radiant City* ser jag som en bonus. Se Einar Hansson and Iris Ekman, Göteborg : De Små Stadsdelarnas Stad, Stadsbygget, 99-1794905-4 (Göteborg: Stadsbyggnadskontoret, 1993). samt Nicolas Bourriaud, *The Radicant* (New York: Lukas & Sternberg, 2009).

Och denna rörelsens nederlag, som lämnade dem instängda på det konstens område de själva hade utpekat som föråldrat, är den fundamentala orsaken till att de kom av sig.²⁴

Debord och hans anhängare var oerhört påverkade av studentrevolterna i Frankrike 1968 och de stämningar som föregick desamma. Den franska socialismen befann sig i ett mycket intressant skede. Ideologi och teori var här på väg att övergå i praktisk handgriplig politik. Debord drog slutsatsen att konstens roll var att förkasta sin idealistiska tradition och arbeta för underblåsa detta upproriska tillstånd som kom till sitt starkaste uttryck under första majdemonstrationerna, generalstrejken och studentockupationerna i Paris 1968.

Enligt obekräftade källor var Rem Koolhaas i Paris under första maj 1968. Här kunde man uppleva den upphetsade dynamik och den spänning som uppstod delvis genom det att "drömmen om revolutionen" (teorin) nu var på väg att bli verklighet (praktik). Fyra år senare, under sin studietid på The Architecture Association (AA) i London, kom Koolhaas att på allvar påbörja projektet att omsätta erfarenheterna från Paris 68 till en arbetsmetod. I ljuset av en idéhistorisk utveckling från Feuerbach och Marx via Debord och 68-händelserna kom Koolhaas nu att lägga grunden till den strategiska läsningen som arkitektoniskt verktyg. Det avgörande ögonblicket uppstod när han 1972 på AA presenterade sitt insamlade material från en studieresa till Berlin. Där hade Koolhaas särskilt studerat Berlinmuren som arkitektoniskt objekt. När presentationen var avslutad fylldes rummet av en spänd förväntan på hur den prominenta AA-juryn skulle reagera på denna excentriska men högst seriösa studie. Rummet fylldes av en utdragen tystnad. Alla satt där, inte stumma av häpnad så mycket som av koncentration. Efter en stund som antagligen var väldigt kort men kändes lång bröt Alvin Boyarsky tystnaden med orden: "Where do you go from here?"²⁵

Denna mycket kärnfulla kommentar sätter fingret på problematiken som omger det steg från analys till praktik som Marx-Feuerbach utpekar. Nyckeln till att lyckas med detta steg ligger i att man redan i analyskedet ställer sig frågan *where do we go from here?* En analys är aldrig klar eller fullständig, men för att komma framåt måste man se till att analysen inte blir överarbetad. En överarbetad analys har en så hög grad av av komplexitet att den inte pekar framåt utan åt otaliga håll, samtidigt.

För att en analys skall vara begriplig måste den även ha en tydlig avgränsning. Var börjar och slutar empirin? Även här har Boyarskys fråga stor relevans. Avgränsningen måste vara strategisk. Det som inte är arkitektoniskt produktivt kan sättas inom parentes eller lämnas därhän. Den strategiska läsningen är en retorisk operation som kräver en finslipad dramaturgi. Den klassiska dramaturgens grundläggande regler säger att en historia skall ha en början, en handling och ett slut. I den strategiska läsningens fall är slutet av yttersta vikt. För en strategisk läsning spelar det ingen roll var man kommer ifrån, bara vart man går. Att avsluta en analys kan vara svårare än att påbörja den. När popkonstnären Robert Rauchenberg visade sina verk fick han ofta höra kommentaren: "Det där skulle min fyraåriga son kunna göra.". Hans standardsvar var då: "Yes perhaps, but would he know when to stop?".

En ingång till att förstå ramarna och möjligheterna för en *strategisk läsning* kan vi finna i boken *Learning From Las Vegas*. Där skriver Robert Venturi et al: "When architects talk or write, they

²⁴ Guy Debord, Bengt Ericson and Olov Hyllienmark, Skådespelssamhället (Göteborg: Daidalos, 2002), p. 136.

²⁵ Rem Koolhaas and others, Small, Medium, Large, Extra-Large : Office for Metropolitan Architecture (New York: Monacelli Press, 1998), p. 232.

philosophize almost solely to justify their own work, and this apologia will be no different.”²⁶ Detta uttalande kan tolkas som att de hävdar att det ligger i arkitekturprofessionens natur att arbeta med strategiska läsningar. Kanske kan vi här finna en nyckel till hur vi kan förstå arkitektens perspektiv i förhållande till andra yrkesgrupper; arkitektens analys är alltid knuten till den arkitektoniska praktiken. Om man accepterar detta blir analysens metod, den strategiska läsningen, avgörande för resultatet – i mitt fall visionerna. Detta innebär att det ideologiska inslaget i visionen är en konsekvens av de metodologiska ställningstaganden som gjordes på ett tidigt stadium i processen.

Min strategiska läsning *Second City Syndrome* handlar om att i historien spåra och kartlägga en trend i Göteborgs stadsutveckling, formulera dess implicita ideologi samt omsätta denna till en vision för framtiden. I viss mån kan man säga att detta tillvägagångssätt inte ser ideologin som något som finns *a priori* utan finner sin ideologi i empirin (den fysiska verkligheten). Denna metod ligger mycket nära Rem Koolhaas i *Delirious New York*:

This book gives an interpretation of that Manhattan which gives its seemingly discontinuous – even irreconcilable – episodes a degree of consistency and coherence, an interpretation that intends to establish Manhattan as the product of an unformulated theory – *Manhattanism*, whose program – to exist in a world totally fabricated by man, i.e., to live *inside* fantasy – was so ambitious that to be realized, it could never be openly stated.²⁷

Delirious New York är ett utmärkt exempel på en *strategisk läsning*. Det handlar om att finna en röd tråd runt vilken man kan bygga ett narrativ som gör staden som fenomen begriplig. Den röda tråden i Koolhaas bok är begrepp som ”culture of congestion” och ”technology of the fantastic” som spelar en central roll i hans tolkning av Manhattan och dess ”unformulated theory – *Manhattanism*”. I fyra kapitel går han kronologiskt igenom New Yorks (arkitektur)historia, ur vilken han hämtar sina argument som bygger upp det narrativ som han i appendixet omsätter till arkitektoniska former och visioner. Det är något liknande jag försöker göra med Göteborg – att göra nedslag i dess historia och i dessa finna exempel på det jag kallar för den för Göteborg typiska urbana strategien, den göteborgska stadsutvecklingen.

Delirious New York, som publicerades första gången 1977, anslöt sig till en etablerad tradition inom arkitekturen som går ut på att betrakta historien som en grund för framtida utveckling. Ett tidigare exempel på denna tradition är den ovan nämnda *Learning From Las Vegas* (första upplagan publicerades 1972). Enligt det tänkande som här presenteras innebär den kreativa processen inte att man skapar något ur tomma intet som helt bryter med det föregående. Idéen om en sådan revolutionär handling som ideal var dominerande under modernismen. Att göra upp med sin historia och i någon mån bli historielös var ett ideal som kom till uttryck i bland annat Le Corbusiers stadsvisioner. I Le Corbusiers ögon var den historiska staden ett misslyckande och den enda sättet att gå vidare var att glömma det som varit och börja om på nytt. Detta tänkande, att riva det historiska Paris och bygga upp ett nytt från grunden, vänder sig Venturi et al emot. De väljer istället att bejaka historien: ”There is a perversity in the learning process: We look backward at the history and tradition to go forward”.²⁸

²⁶ Robert Venturi, Denise Scott Brown and Steven Izenour, *Learning from Las Vegas : The Forgotten Symbolism of Architectural Form* (Cambridge, Mass.: MIT P., 1977), p. 87.

²⁷ Rem Koolhaas, *Delirious New York : A Retroactive Manifesto for Manhattan* (New York: Monacelli Press, 1994), p. 10.

²⁸ Venturi, Scott Brown and Izenour, p. 3.

Just detta, att studera historien och traditionen som en bas för framtida handlande, visar Rasmus Rune Nielsen i *Rem Koolhaas : (learning from Manhattan)*, är den modell enligt vilken Koolhaas byggt sin karriär. Nielsen visar här hur man kan se kopplingar mellan de teman som diskuterades i *Delirious New York* och några arkitekturprojekt som Office for Metropolitan Architecture, det arkitektkontor som Koolhaas varit med att grunda, arbetat med. Nielsen tar följande tävlingsförslag som exempel: Parc de la Vilette (1982), Zeebruggeterminalen (1989) samt Nationalbiblioteket i Paris (1989).²⁹

Målet är alltså att förstå de historiska förutsättningarna för att kunna gå framåt. Rasmussen liknar stadsplanerarens arbete vid trädgårdsmästarens: man måste förstå de förutsättningar som klimatet och jordmånen ger för att kunna utnyttja dem på bästa sätt och undvika att man motarbetar trädgårdens natur.³⁰ Man skulle här även kunna använda begreppet *path dependence* som är ett evolutionistiskt inriktat perspektiv inom nationalekonomin. Det bygger på utgångspunkten att om man skall förstå ett visst tillstånd så måste man studera hur det uppkommit, det vill säga att man som forskare vandrar bakåt längs den stig som i detta fall staden färdats.³¹

Översatt till städer kan man säga att stadsplaneraren måste förstå stadens historia såväl som dess politiska, geografiska och ekonomiska läge för att kunna utarbeta relevanta visioner om dess framtida utveckling. I kapitlet *Second City Syndrome* kommer jag att arbeta med Göteborg utifrån dess historiska, politiska, geografiska och ekonomiska kontext. Hur man sedan väljer att navigera inom dessa områden kommer alltid att bero på vem som sitter vid tangentbordet. Det subjektiva inslaget är ett faktum som vi inte kommer ifrån. Vad i stadens outtömliga empiri som den *strategiska läsningen* kommer att fokusera mer respektive mindre på kan vi aldrig på förhand veta. Det enda vi kan vara säkra på är att den kommer vara tendentiös:

En Beskrivelse at et Bysamfund paa en halv Seis Millioner Mennesker [London] er jo overhovedet et umuligt Foretagende, saa længe man ikke vil se Emnet under en bestemt Synsvinkel, der kan give en Udælgelse blandt de uendelig mange Fakta, der kan oplyses. Der er ingen Tvivel om, at Bogen er tendentiøs.³²

Att vara tendentiös, att dra en rak linje utifrån ett antal ”löst” hängande punkter, är i ljuset av diskussionen om stadens komplexitet i föreliggande och föregående avsnitt ett måste för att kunna säga något om det komplexa fenomen som staden till sin natur är.

²⁹ Rasmus Rune Nielsen, *Rem Koolhaas : (learning from Manhattan)* (Aarhus: Arkitektskolen, 2004), pp. 92-109.

³⁰ Rasmussen, p. 3.

³¹ Pierre Garrouste and Stavros Ioannides, *Evolution and Path Dependence in Economic Ideas : Past and Present* (Cheltenham: Edward Elgar, 2001), p. 2.

³² Rasmussen, p. 432.

Forskningsöversikt

Vad har då skrivits om Göteborg? Som väntat givetvis en hel del. Jag kommer här endast ta upp en delmängd av den totala textmassan som producerats om Göteborg som stad och dess arkitektur. De exempel jag har valt ut är tänkta att förhålla sig till de två perspektiv som Rasmussen talar om att man som författare kan närma sig staden genom. För det första det partikulära, av Rasmussen liknad vid reseboksförfattaren som försöker förstå de enskilda objekten för sig. Här arbetar författaren med en tydlig avgränsning av empirin där objekten står i fokus, en etablerad tradition inom humaniora i allmänhet och konstvetenskap i synnerhet. Och det andra mer generella perspektivet, som försöker förstå hur typiska idéer antagit fysisk arkitektonisk form. Här ses byggnaderna inte som några enskilda företeelser utan snarare som steg i en process som skapar ”staden som konstverk”.³³

Till den första kategorin hör arkitekturguider och analyser av särskilda byggnadsverk och stadsdelar. Men redan vid en närmare granskning visar sig de två kategorierna vara för snävt definierade. Många av arkitekturguiderna kombinerar objektsstudier med mer generella reflektioner. Så är fallet i exempelvis *Guide till Göteborgs arkitektur, Upptäck Hisingen! : det moderna Göteborg* samt *Gamlestaden : historik och arkitekturguide* för att nämna några.³⁴

Vi behöver således finna ett mer adekvat sätt att kategorisera litteraturen som behandlar Göteborg. Istället för att tala om det partikulära och det generella borde vi tala om å ena sidan texter befinner sig på en generell och utvärderade nivå eller som å andra sidan texter som är riktade studier som syftar till att studera Göteborg ur en särskild aspekt – något som påminner om en *strategisk läsning*. Utifrån denna kategorisering tillhör de tre ovan nämnda texterna den första kategorin då de syftar till att ge en överblick över Göteborg, Gamlestaden och Hisingen. Till denna kategori hör även *Göteborg : kulturmiljöer av riksintresse* samt *Göteborgs utbyggnad : några bidrag till Göteborgs stadsbyggnadshistoria*.³⁵

I texterna *Göteborgs stenstad*, *Landshövdingehusens Göteborg* och *Höga hus i Göteborg : varför, var och hur samt inte minst om betraktas Göteborg som stad ur en dominerande aspekt*, det vill säga empirin är inte fysiskt avgränsad till en speciell plats eller byggnad utan bestäms av stenstadens utbredning samt landshövdingehusens och höghusens placering.³⁶ Vi börjar här närma oss det sätt på vilket jag har för avsikt att studera Göteborg.

Det finns tre texter om Göteborg som idémässigt och metodologiskt ligger nära min studie av Göteborg. Till dessa hör Gunilla Enhörnings avhandling *Landerierna i Göteborgs*

³³ Rasmussen, p. 2.

³⁴ Claes Caldenby and others, *Guide Till Göteborgs Arkitektur* (Stockholm: Arkitektur i samarbete med Göteborgs stadsbyggnadskontor och Formas, 2006)., *Upptäck Hisingen! : Det Moderna Göteborg* (Göteborg: Göteborgs stadsmuseum, 2008). och Ingrid Atlestam, Claes Caldenby and Mårten Tiselius, *Gamlestaden : Historik Och Arkitekturguide*, ByACTH : Byggnadsplanering, Arkitektur, Chalmers Tekniska Högskola, 0281-2215 ; 1993:6 (Göteborg: Göteborgs stad, Kortedala, Chalmers tekn. högstsk., 1993).

³⁵ Mats Herklint and others, *Göteborg : Kulturmiljöer Av Riksintresse* (Göteborg: Länsstyr. i Göteborgs och Bohus län, 1992). och Birgitta Holmdahl, *Göteborgs Utbyggnad : Några Bidrag Till Göteborgs Stadsbyggnadshistoria, Utveckling Och Planering I Industriregioner*, 99-0460320-0 ; 3 (Göteborg: Chalmers tekniska högskola, 1977).

³⁶ Ingrid Wirsin and Jan Rosvall, *Göteborgs Stenstad* (Göteborg: Tre böcker, 2004)., Ursula Larsson, *Landshövdingehusens Göteborg* (Stockholm: LiberFörlag, 1979). och Claes Caldenby, *Höga Hus I Göteborg : Varför, Var Och Hur Samt Inte Minst Om* (Göteborg: Stadsarkitektavd., Göteborgs stadsbyggnadskontor, 1990).

stadsbyggande som kartlägger och analyserar hur landerierna som ekonomisk och fysisk struktur har påverkat Göteborgs urbana expansion under 1800-talet och 1900-talet.³⁷ Den andra texten i detta sammanhang är Jan Jörnmarks *Göteborgs Globalisering*. Här försöker Jörnmark som är ekonomihistoriker till professionen ”beskriva och i någon mån problematisera Göteborgsregionens omvandling och återhämtning efter 1975 samt att förklara bakomliggande mekanismer.”³⁸ Jörnmark skildrar på så vis Göteborg utifrån den globala ekonomins mekanismer där dess ekonomiska verkningar får företräde i studien framför dess rumsliga implikationer. Till detta sammanhang hör även Einar Hansson et al:s *Göteborg: de små stadsdelarnas stad*.³⁹ som beskriver Göteborg som en stad som växt fram genom att många små stadsdelar med egna identiteter bildats. Denna bok och formuleringen ”de små stadsdelarnas stad” är i mina ögon den text som är det närmaste man kan komma en strategisk läsning av Göteborg. Jag ser därför mitt examensarbete som en pendang till denna text och som ett försök att utvidga och fördjupa diskussionen om vad som karaktäriserar göteborgsk arkitektur.

Disposition

Huvudundersökningen i detta examensarbete kommer att bestå av tre delar. Ett avsnitt som förklarar hur jag har valt att studera, *läsa*, Göteborg. Här introduceras även begreppet *second city*. Nästa avsnitt kommer att behandla de platser och områden som spelat en betydelsefull roll för Göteborgs resa till att bli en *second city*. Därefter följer ett avsnitt som studerar hur några aktörer på olika sätt tagit dessa platser i anspråk och utnyttjat dess förhållanden. Dessa tre avsnitt följs av en avslutning som försöker sammanfatta huvudpunkterna i argumentationen och diskutera vad de kan/bör ha för konsekvenser för ett framtida stadsbyggande i Göteborg.

³⁷ Gunilla Enhörning, *Landerierna I Göteborgs Stadsbyggande*, Doktorsavhandlingar Vid Chalmers Tekniska Högskola. Ny Serie, 0346-718X ; 2508 (Göteborg: Chalmers tekniska högskola, 2006).

³⁸ Jan Jörnmark and Jon Carlsson, *Göteborgs Globalisering* (Göteborg: Göteborgs stadsmuseum, 2005), p. 10.

³⁹ Hansson and Ekman.

HUVUDUNDERSÖKNING

Second City Syndrome

Lilla London

Göteborg kallas i folkmun Lilla London. Man kan säga att det smeknamnet skulle kunna var ett exempel på Janssens begrepp *kvasi-personlighet*. Lilla London är ett sätt att karaktärisera Göteborg genom att tillskriva staden vissa egenskaper, i detta fall likheten med Storbritanniens huvudstad. Ursprunget till denna kvasi-personlighet kan spåras i Göteborgs historia då den tidigt etablerades som en mycket livlig handelsstad – som London, fast mindre. Det finns även andra likheter med London, som vädret till exempel. Båda städerna präglas av ett typiskt kustklimat med ett relativt milda temperaturer, riklig nederbörd och blåst. Därtill har även ett flertal av framträdande personer i Göteborgs historia sitt ursprung i Storbritannien, bland andra David Carnegie d.ä. och Robert Dickson.

Det finns säkerligen många fler kopplingar, mer eller mindre långsökta, mellan London och Göteborg än de jag här tagit upp. Jag tänker här nöja mig med att behandla en ytterligare aspekt av Göteborg som Lilla London, en aspekt som är särskilt intressant för vår undersökning. Det handlar om hur städernas stadsplaner har utvecklats. I sin Londonbiografi *London – det nye London* diskuterar Rasmussen två huvudtyper av städer: *den koncentrerade staden* och *den spridda staden*.⁴⁰ Den koncentrerade staden är en tätt bebyggd stad där bristen på utrymme lett till höga markpriser. Denna stadstyp är primärt representerad på Europas fastland av städer som Paris och Wien. I normalfallet har den täta stadsplanen uppstått genom att staden byggts innanför befästningar som successivt flyttat utåt. Befästningarna har i bokstavlig mening satt ramarna för stadens utvidgning. Denna ytmässiga begränsning har påkallat en tät bebyggelse. I fallet *den spridda staden* är det just avsaknaden av tydligt definierade begränsningar av byggbar yta som är dess främst karaktärsdrag. Den spridda staden kan även, som i Londons fall, bero på att befästningen från början varit alltför snäv och att bebyggelsen därför på ett tidigt stadium började sprida sig utanför stadsmurarna.⁴¹ Enligt Rasmussen är denna stadstyp vanlig förekommande i Storbritannien, delvis beroende på att de brittiska öarna tack vare sitt geografiska läge haft ett naturligt skydd mot invasion. Då den inte har varit befäst på samma sätt som den koncentrerade staden är stadsplanen friare att kunna utvecklas och sprida ut sig åt olika håll.

I Londons fall har denna utveckling främst betytt två saker. Dels att London snarare har växt fram som en klunga av mindre enheter än en enhetlig stad. Det har även lett till att London har många öppna ytor innanför sin stadsgräns. Göteborg, vars spretiga stadsutveckling påminner mycket om Londons, har också gott om öppna ytor. Även i den bemärkelsen kan Göteborg alltså karaktäriseras som Lilla London. Det finns dock en mycket viktig skillnad mellan London och Göteborg i detta avseende. Det handlar om hur man använder sig av ytorna. I London används ytorna av tradition mest till friskvård, sport och annan rekreation. Detta är ett arv från den i detta avseende generösa politik som fick det brittiska kungahuset att under 1700- och 1800-talet göra

⁴⁰ Rasmussen, p. 9.

⁴¹ Rasmussen, p. 18.

kungliga jaktmarker och trädgårdar tillgängliga för offentligheten.⁴² Visserligen har även Göteborg gott om centrala rekreationsytor som exempelvis Slottskogen, Näckrosdammen, Kungsparken, Trädgårdsföreningen, och så vidare. Men, det som jag ser som den avgörande skillnaden är hur de centrala öppna ytorna används. I Göteborg nöjer sig man inte med att njuta av dessa ytor utan man kapitaliserar på dem. Innan vi går in på hur detta tar sig uttryck i Göteborgs urbana historia skall vi först titta på Göteborgs speciella ekonomiska, politiska och geografiska förutsättningar.

Fenomenet *second city*

För att förstå skillnaden mellan hur London och Göteborg använder sina ytor måste vi förstå deras skilda förutsättningar. Om vi tittar på stadsutvecklingen kan vi se många likheter, men det finns även uppenbara skillnader mellan de två städerna. London är huvudstad i Storbritannien och en av Europas största städer medan Göteborg är, med sin befolkning som uppgår till en 20-del av Londons, den näst största staden i Sverige. I de följande avsnitten kommer jag att fokusera på hur just denna förutsättning, att varken vara en huvudstad i ett land eller att vara en storstad av globala mått, en *global city*, tar sig uttryck i stadsutvecklingen. Jag kommer diskutera Göteborg som en *second city*.

I den sociologiska litteraturen om urbana studier har man de senaste årtiondena primärt ägnat sig åt att beskriva *den globala staden*. Till de framträdande teoretikerna på detta område hör bland andra Saskia Sassen (*The Global City* och *Cities in a World Economy*).⁴³ Sassen diskuterar hur storstäder fungerar och utvecklas i den globala ekonomin. Men hur skall vi betrakta de städer som inte kan karaktäriseras enligt denna definition av *globala städer* men som samtidigt är en del av den globala ekonomin? Den frågan ställer sig sociologen Jerome Hodos i artikeln "Globalization and the Concept of the Second City".⁴⁴

Hodos menar att det inte räcker med att betrakta de städer som inte fullt ut kvalificerar sig som *globala städer* som "global cities 'lite'".⁴⁵ För att förstå dessa städer måste vi använda andra, kompletterande teorier och modeller. I linje med detta förepråkar Hodos användandet av begreppet *second cities* som han tillskriver följande attribut:

1. Configurational, multicausal approach
2. Economic functions: manufacturing, transportation and distribution, services – not finance.
3. Selective migration: high internal; small number of source countries for international.
4. Cultural innovations in ideologies, professions, expert knowledge systems
5. Transport infrastructure planning to capture global flows; pushes toward convergence, helps maintain position over time
6. Second city identity formation⁴⁶

För denna undersökning så är framförallt punkterna två, fyra, fem och sex mest intressanta. I

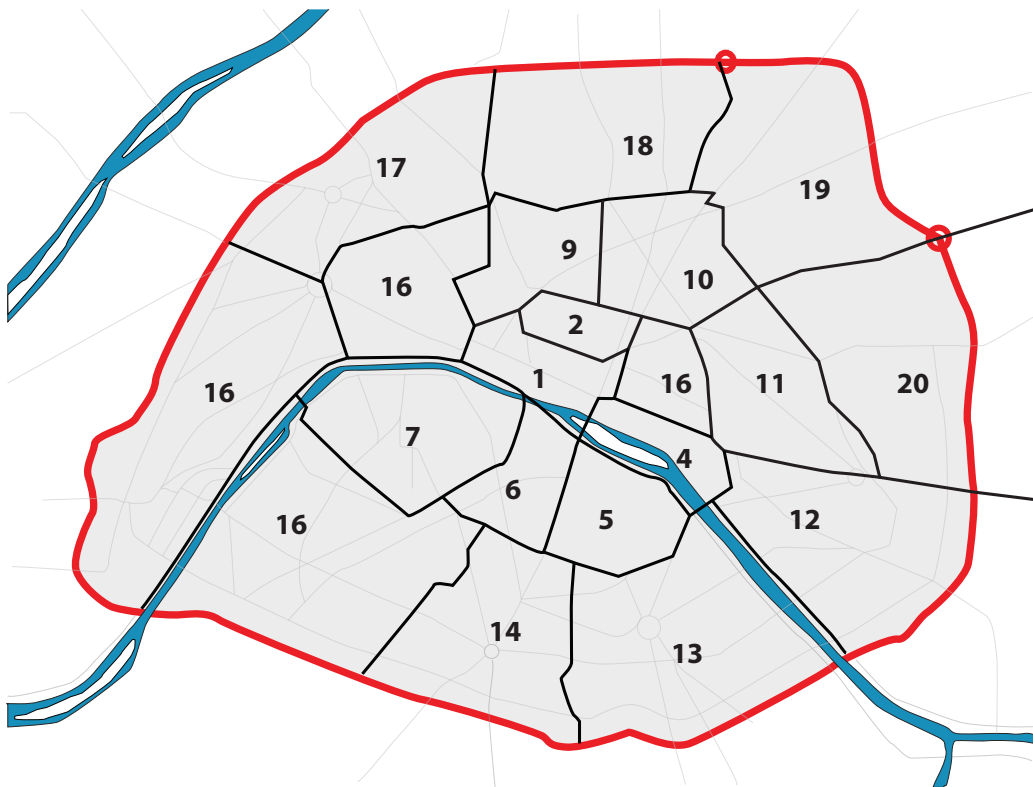
⁴² Rasmussen, p. 57.

⁴³ Saskia Sassen, *The Global City* : New York, London, Tokyo (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2001). och Saskia Sassen, *Cities in a World Economy*, Sociology for a New Century, 99-2197516-1 (Thousand Oaks, Calif. : Pine Forge Press, 2006).

⁴⁴ Jerome Hodos, "Globalization and the Concept of the Second City" *City & Community* #6:4 December 2007, American Sociological Association, Washington, 2007, 315-333.

⁴⁵ Hodos (2007) s. 315.

⁴⁶ Hodos (2007), s. 317.

PARIS. I Paris, 'den koncentrerade staden', har växt radiellt ut från mitten. Stadsdelarna, 'les arrondissements', har uppstått successivt likt nummer i en serie.

LONDON. I London, 'den spridda staden', har ett antal byar/samhällen växt fram parallellt. Till slut har dessa blivit så stora och så många att de växt ihop till en sammanhängande stad.

punkt nummer två (2.) observerar Hodos att *second cities* har ett stort ekonomiskt utbyte av varor, tjänster och liknande sektorer på en global nivå med det viktiga undantaget att *second cities* inte är några finansiella centra. Inte sällan är *the second city* specialiserad inom ett fåtal områden och verksamheter som dominerar stadens ekonomi. På så vis kopplar punkt nummer två (2.) till fyra (4.) som handlar om just hur *the second city*, för att kunna konkurrera på den globala marknaden, måste satsa på att positionera sig inom väl utvalda områden då dess storlek och inflytande inte ger utrymme för att kunna vara konkurrenskraftig på en större mängd områden. Punkt nummer fem (5.) handlar om hur *the second city* måste anstränga sig för att dra till sig uppmärksamhet, investeringar och kapital. Detta är en signifikant skillnad mot de andra, *första städerna* eller *de globala städerna*, ty de kommer alltid per definition ha världens uppmärksamhet riktade mot sig. En av de viktiga strategierna som *the second city* använder sig av för att attrahera och fånga upp ”globala flöden” av pengar, varor och människor är att satsa på att bygga upp ett solitt infrastruktursystem som underlättar transporter in och ut. Detta infrastruktursystem är ofta kraftigt överdimensionerat om man ser till antalet invånare i dessa städer, men det är en del av konceptet – att göra sig fysiskt tillgänglig. Denna konkurrensutsatthet och konstanta strävan efter att behålla sin ställning som *second city* tar sig uttryck i den sjätte punkten (6.), medvetet identitetsskapande. Vanan av att jämföra sig med andra gör att *the second city* ständigt odlar sin identitet, internt såväl som externt.

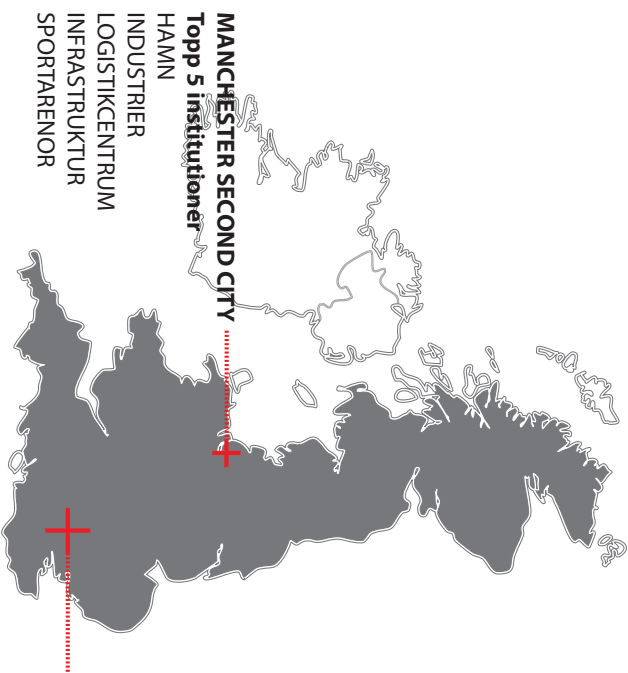
Göteborg som *second city*

Hur är det då med Göteborg – kan Göteborg karaktäriseras som en *second city*? Ja, till att börja med kan vi konstatera att Göteborg är Sveriges andra stad, i bemärkelsen näst största stad. Det är viktigt att här ha i åtanke att Sverige ur ett globalt perspektiv är ett mycket litet land. När sociologer diskuterar urbana frågor ur ett globalt perspektiv är det oftast de allra största och mest inflytelserika städerna som man använder som exempel när man utarbetar teorier och modeller. Hodos använder till exempel Philadelphia och Manchester som typiska exempel på *second cities*, men nämner i artikeln även New York, London, Los Angeles, Chicago, Miami, Houston, San Francisco, Boston, Denver, Atlanta, Seattle, och San Jose i diskussionen om *global* kontra *second cities*.⁴⁷ Relativt dessa städer förefaller Sverige vara ett pyttelitet land. Givetvis går det inte att rakt av tillämpa begrepp som utvecklats för att beskriva dessa städer på Göteborg. Men, vi kan konstatera att om Sverige har en stad som påminner om *the global city* så är det Stockholm samt om vi har en stad som har några av de drag som karaktäriserar *the second city* så är det Göteborg.

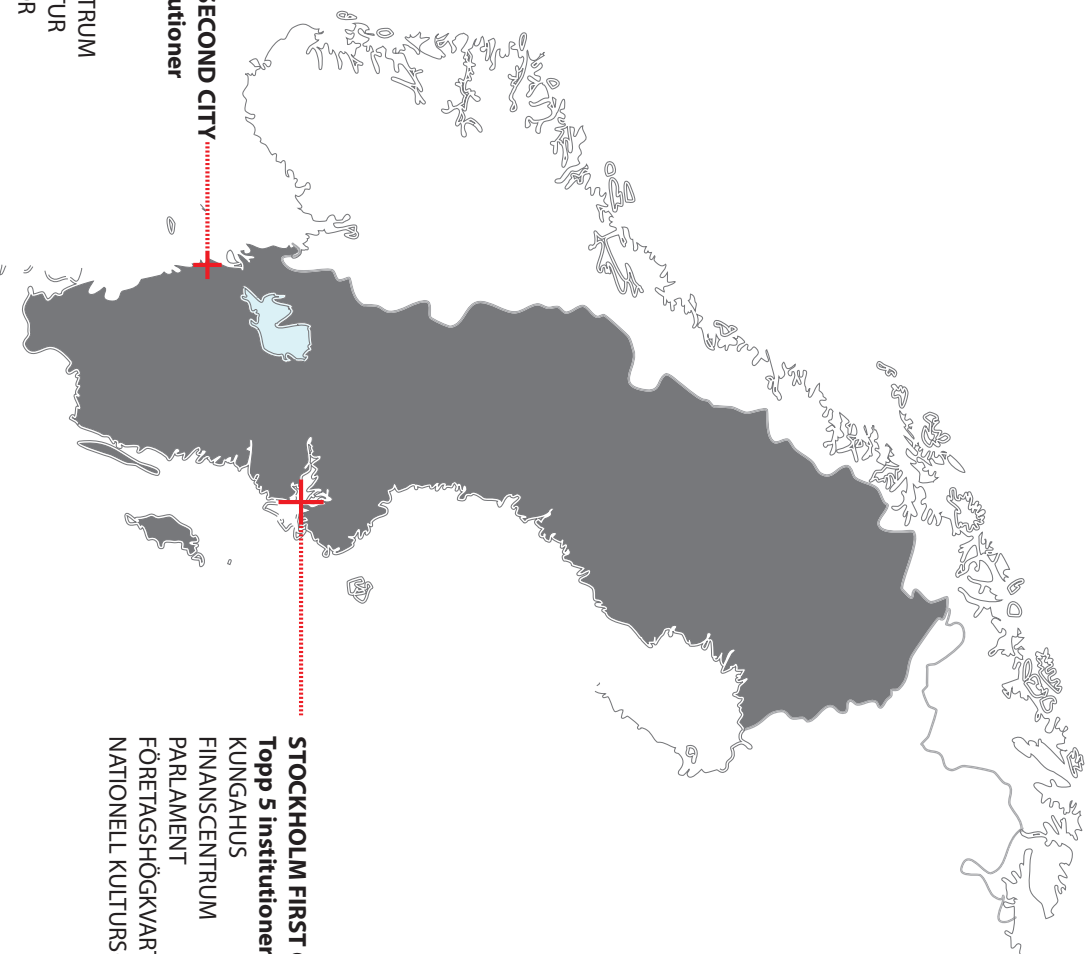
Göteborgs väg mot att bli en *second city* – byggnader och platser

Som vi konstaterade i föregående avsnitt så är *second city*-tillståndet något som man på ett eller annat sätt kämpar sig upp till i konkurrens med andra städer. Att till exempel vara en huvudstad är ett mycket mer tryggt tillstånd. För att en huvudstad skall upphöra vara en huvudstad måste man flytta alla de politiska, administrativa och finansiella institutioner som gör den till en huvudstad. Det finns en slags tröghet i processen att bli huvudstad som gör att dess tillstånd är

⁴⁷ Hodos (2007), s. 319.

GÖTEBORG SECOND CITY
Topp 5 institutioner
HAMN
INDUSTRIER
LOGISTIKCENTRUM
INFRASTRUKTUR
SPORTARENOR

STOCKHOLM FIRST CITY
Topp 5 institutioner
KUNGAHUS
FINANSCENTRUM
PARLAMENT
FÖRETAGSHÖGKVARTER
NATIONELL KULTURSCEN

MANCHESTER SECOND CITY
Topp 5 institutioner
HAMN
INDUSTRIER
LOGISTIKCENTRUM
INFRASTRUKTUR
SPORTARENOR

LONDON FIRST CITY
Topp 5 institutioner
KUNGAHUS
PARLAMENT
FINANSCENTRUM
FÖRETAGSHÖGKVARTER
NATIONELL KULTURSCEN

någorlunda stabilt. För en *second city* är tillståndet mer instabilt. För att förstå det samtida tillståndet i en *second city* kommer den historiska dimensionen ha en särskild betydelse, i enlighet med teorin om *path dependence*. Historien blir för en *second city* ett minne av den framgångsrika strävan mot att erhålla och behålla sin position.

Om vi gör en snabb jämförelse med Hodos punkter kan vi konstatera att Göteborg ganska väl stämmer in på beskrivningen av en *second city*. I enlighet med punkt 2. domineras Göteborgs näringsliv traditionellt av företag inom verkstadsindustrin (Volvo, SKF, de sedan en tid tillbaka nedlagda varven Eriksberg med flera), transportindustrin (hamnen har ända sedan grundandet av Göteborg var en oerhört viktig inkomstkälla) samt några andra nyckelindustrier som till exempel eventbranchen som vi skall få anledning att återkomma till senare. Finansmarknaden hör till inte Göteborgs nyckelindustrier. Stockholmsbörsen och OMX har sitt säte i Stockholm och i Börshuset i Göteborg huserar inte kapitalet utan kommunfullmäktige. Vad gäller punkt 4., ”Cultural innovations in ideologies, professions, expert knowledge systems” så har Göteborg historiskt sett varit mycket framgångsrika på att utveckla projekt där det sker en samverkan och skapas synergieffekter mellan privata och offentliga aktörer, ett slags *public-private-partnership*.⁴⁸ Punkt nummer 5. kan relateras till hamnens centrala betydelse och placering i Göteborg. Vi kan till denna även lägga ett av de mest storskaliga infrastrukturprojekten i Sveriges historia: Göta Kanal, som i väster mynnar ut i Göteborg. Vad gäller den sista punkten, punkt nummer 6. finns i Göteborgs historia en guldgruva att ösa ur. Jag nöjer mig för tillfället att nämna ett av de starkast lysande exemplen på denna trend: Göteborg som Evenemangsstad. Denna politiskt grundade profilering, som institutionaliserades i och med bildandet av det kommunala bolaget Göteborg & Co., kan närmast betraktas som urtypen av en strävan mot ”second city identity formation”.

Denna sista punkt är mycket viktig för att förstå de kulturella uttryck som är intimt förbundna med *second city*-identiteten. Hodos menar att det ligger djup inbäddat i *second city*-invånarnas natur att jämföra sig med andra städer. Att sträva mot att skapa sin egen identitet genom att jämföra sig med andra städer är ett ständigt pågående projekt för Göteborg och göteborgaren. Identiteten som *second city* är något man kämpat sig till och därför något som kan förloras. Som *second city* befinner man sig i ständig konkurrens med de städer som vill ta över epitetet *second*. Detta är något som inte drabbar *den globala staden*, eller i Sveriges fall huvudstaden, i samma utsträckning. Konkurrensen leder inte bara till att man jämför sig med större städer, som i fallet Lilla London, utan det kan även vara med lika stora eller mindre städer man jämför sig med. I en artikel om 1990-talets kulturklimatet i Göteborg skrev Magnus Haglund följande:

När stadsteaterdiskussionen kom igång på allvar i höstas, dök det en dag upp anonyma, kommenterande affischer på stan. På träden längs hela Vasagatan kunde man till exempel läsa Lilla London eller Stora Borås?.

Det är verkligen mitt i prick, tänkte jag, som är uppväxt i just Borås. Om det är något som utmärker Göteborg på 1990-talet är det knalleandans utbredning. Man är om sig och kring sig, gör upp affärerna på lagret, och sedan åker man karusell och är lika goa gubbar allesammans, oavsett om man är herre eller slav. Det där med konsekvens och långsiktighet inom politiken hör det förflutna till, inte skall vi hålla så hårt på formaliteterna?⁴⁹

Oron över att inte räcka till är implicit i Göteborgs och göteborgarens karaktär och handlande.

⁴⁸ Se Falkenmark, Gunnar, ”Göteborgsandan – Från donationer till nätverksbyggande” i Helena Holgersson, Göteborg Utforskat : Studier Av En Stad I Förändring (Göteborg: Glänta produktion, 2010). pp. 83-89, 9. 83.

⁴⁹ ”Rädslan breder ut sig – De goa gubbarnas stad är snål och historielös”, *Göteborgsposten* 1998-02-01.

Göteborg är en stadsmässig streber, en klassresenär och medveten om det. Detta kan man som arkitekt och planerare inte bortse ifrån när man arbetar med Göteborg, vare sig vi väljer att kalla det Lilla London eller Stora Borås.

För att förstå Göteborg måste vi därför förstå hur Göteborg utvecklats till att bli en *second city*. Denna process är alltid unik. Det finns inget på förhand givet recept för att nå denna position. Manchesters sätt, ”a climb from obscurity to home of the Industrial Revolution”, skiljer sig från Philadelphias som enligt Hodos blev en *second city* genom att man här under 1800-talet förlorade den framskjutna position man haft under 1700-talet, vilket kunde gjort Philadelphia till den första globala staden i USA.⁵⁰ När jag nedan beskriver hur Göteborg kom att bli Sveriges *second city* kommer jag främst koncentrera mig på hur denna strävan tagit sig uttryck i stadsplanen, arkitekturen samt i dess aktörers *spatiala* taktiker.

Ytor

Tydligast manifesterar sig Göteborg som *second city* i det sätt som man använder sig av de stora centrala ytor som finns att tillgå på grund av Göteborgs utveckling som *den spridda staden*. När Göteborg genom historien har exploaterat dessa ytor är det varken genom att göra dem till platser för rekreation, som man gjort i London, eller genom att bygga igen dem och göra staden mer koncentrerad. I Göteborg har man i stället valt att exploatera dessa ytor som just ytor. Hur exploaterar man då en yta som en yta? Jo, det gör man genom att behålla den som en öppen yta och fylla den med något tillfälligt program som kräver stor yta, som i t.ex. fallet Heden, eller genom att uppföra byggnader som innesluter en yta likt Nya och Gamla Ullevi.

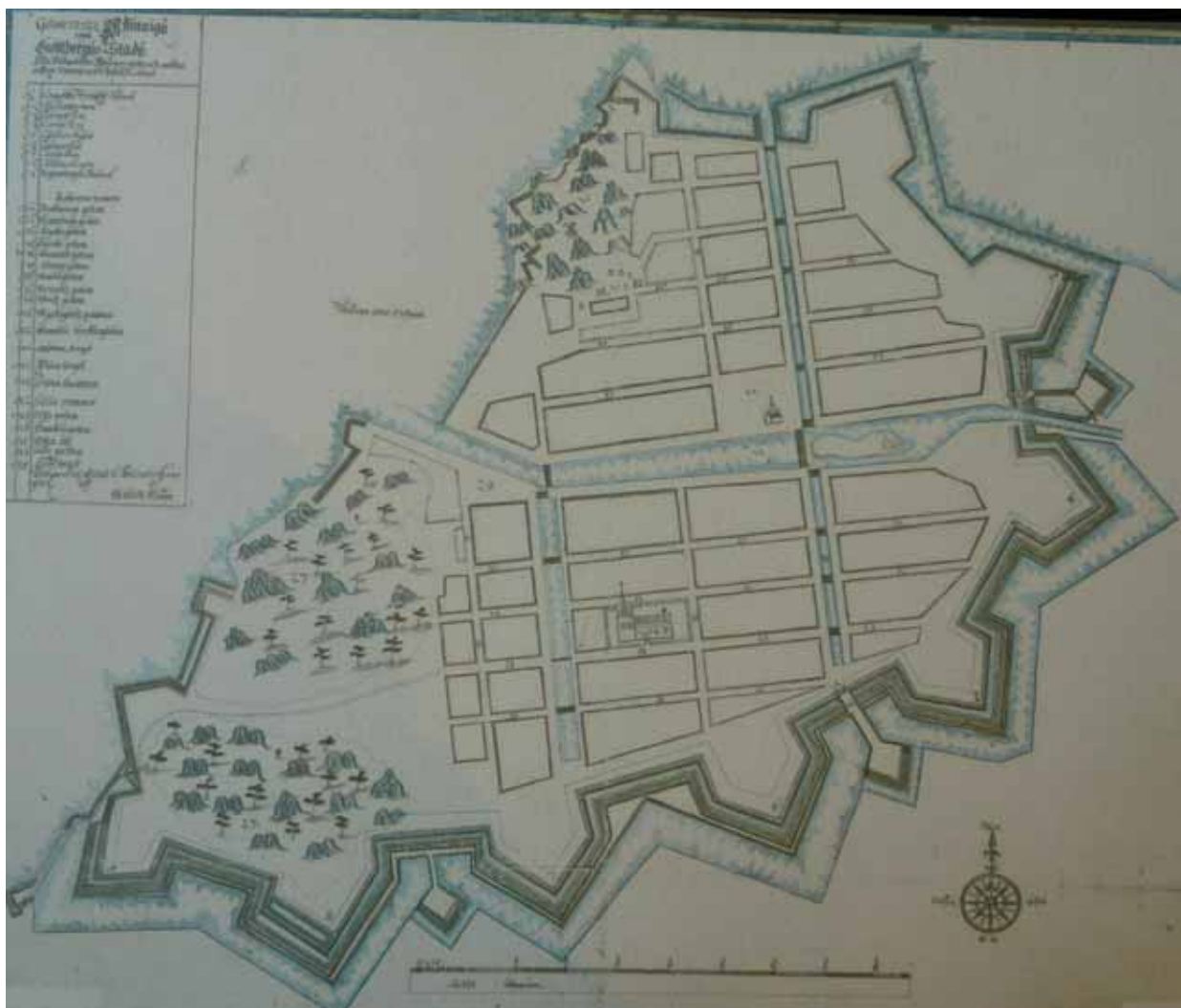
I *Delirious New York* visar Rem Koolhaas hur konceptet *culture of congestion* varit ett genomgående tema i Manhattans arkitektur. Nedan kommer jag försöka visa hur *subotimering* spelar en liknande roll för den göteborgska arkitekturen. Jag kommer även i någorlunda kronologisk ordning arbeta mig igenom Göteborgs historia. Syftet med avsnittet är att visa hur

⁵⁰ Hodos (2007), s. 321.

utnyttjandet av de stora centrala ytorna spelat en avgörande roll för Göteborgs strävan mot och befastandet av sin position som *second city*. Denna process kallar jag *Second City Syndrome*.

0 Den befästa staden

I sin Londonbiografi jämför Rasmusen London med Paris: "Paris er Fæstningsbyen, [...] mens London har varit den aabne By, der frit kunde brede sig til alle Sider".⁵¹ Göteborg tar sin början som en fästningsstad. Staden byggdes efter en plan som lånades in efter en holländsk förebild.⁵² Proportionerna i rutnätsplanen och kanalsystemets dragning har sin tydliga föregångare i en stadsplan för stadsdelen Jordaan i Amsterdam. Det är här, i denna befästa rutnätsstad, som Göteborg har sitt ursprung. Precis som i anläggandet av många andra städer var de militärstrategiska aspekterna styrande i detta initiala skede som inte skall betraktas som ett led i Göteborgs process att etablera sig som en *second city*, utan snarare en utgångspunkt, en nollpunkt i vilken historien tar sin början.

⁵¹ Rasmussen, p. 10.

⁵² Einar Hansson, Göteborg : Att Bygga Staden (Göteborg: Göteborgs stadsbyggnadskontor, 2003), p. 38.

1 Befästningarna rivs.

1809 hade Göteborg växt sig såpass stor att beslut fattades att riva befästningarna som innesluter Göteborgs stadskärna. Göteborg påbörjar härmed sin utveckling mot att bli en *second city*. Rivandet av befästningarna spelar här en nyckelroll. Det var denna emancipatoriska stadsbyggandsmanöver som möjliggjorde en friare stadsutvidgning där de omgivande yterna kunde tas i anspråk. Visserligen hade man redan före 1809 börjat etablera områden utanför stadsmurarna, men det var först nu som Göteborg kunde börja förverkliga sina storslagna drömmar om att etablera sig som *second city*.

När befästningarna väl var rivna var det dags för nästa steg i processen. Uppgiften var given – att utvidga stadsplanen till att knyta ihop områdena närmast utanför vallgraven med stadskärnan och på så vis få en bättre sammanhållen stad. Det kom dock att dröja till 1866 innan Göteborg på allvar, i och med Edvard Melins, C G Prytz och August Kobbs plan, började växa ur sin rutnätskostym med holländskt snitt. I denna plan, som var en sammanställning av de belönade förslagen till stadsplanetävlingen som utlysts 1861, stipulerades bland annat att träd skulle planteras på den prestigefyllda Kungsportsavenyn. Träden längs Nya Allén hade planterats redan 1827 och denna gata tillsammans med Kungsportsavenyn och Vasagatan kom nu att utgöra viktiga gator i den stad som höll på att växa fram.⁵³

2 Avenyn, Nya Allén och Vasagatan – Storstadshybris.

Nya Allén, Vasagatan och Avenyn är alla exempel på hur Göteborgs utveckling från 1800-talet och framåt varit präglad av ett slags storstadshybris. Med storstadshybris menar jag att man i Göteborg hämtade sina referenser från västvärldens stora städer och implementerade dem i Göteborg, som om förhållande i Göteborg var jämförbara med dessa städer, trots de uppenbara skillnaderna i storlek och population. Förebilderna hämtade man i Paris, och Hausmanns planer för densamma, som kom att bli en viktig referens när man initierade det strategiska arbete som syftade till att göra Göteborg till en storstad, eller kanske snarare en *second city*.⁵⁴ Skillnaderna mellan Göteborg och Paris är uppenbara men ändå en bra jämförelse för att visa på skillnaden mellan en *second city* och en *first city* samt även mellan *den koncentrerade staden* och *den spridda staden*. Lika mycket som Paris är en "fästningsby" enligt Rasmussens terminologi, så är det även ett typexempel på en *first city*. Paris attraktionskraft är så stark att man här inte behöver anstränga sig för att locka människor till sig, snarare tvärtom, det handlar om att reglera bosättningen för att motverka kaos och se till att flödet av människor och varor skall fungera. Detta var ett av motiven bakom Hausmanns avenyer och boulevarder. I Paris fick man riva ett stort antal byggnader och kvarter för att ge plats åt dessa paradgator medan man i Göteborg snarare anlade dem på "jungfrulig" urban mark. Hausmanns åtgärder syftade till att konsolidera Paris överlevnad som storstad. Göteborg anlade dessa paradstråk för att bli en storstad, en *second city*.

⁵³ Perspektiv : Visioner Av En Stad : Ritningar Och Illustrationer Från Arkitektävlingar Och Projekt I Göteborg, Arkitekten Och Staden, 99-3521524-5 ; 5 (Göteborg: Göteborgs stadsmuseum :, 2002), p. 14.

⁵⁴ Hansson (2003), s. 51.

3 Göteborgs Jubileumsutställning.

Sometimes a second-city identity is forged and expressed through cultural plans that attempt to project the city upon a world stage. In the nineteenth century, many of these projects were world's fairs, such as Manchester's 1857 Art- Treasures Exhibition or the 1876 Centennial Exhibition in Philadelphia.⁵⁵

En oerhört betydelsefull händelse i Göteborgs urbana utveckling i allmänhet och som *second city* i synnerhet är Göteborgsutställningen som gick av stapeln 1923. Syftet med denna utställning var att fira 300-årsjubileet av grundandet av Göteborg. På grund av de ambitiösa planerna och de tunga ekonomiska krafter som var tvungna att mobiliseras för att få till stånd denna utställning kom invigningen att försenas två år. Staden grundades ju 1621 och 300-årsjubileet borde således ha firats 1921. Att genom dylika kulturella pr-projekt stärka sin identitet genom att visa upp sig för en internationell publik är och har sedan länge varit en viktig taktik för *second cities*. Internationellt sett skedde motsvarigheterna till Göteborgsutställningen 1923 oftast på 1800-talet och i form av världsutställningar. Nota bene: Göteborgsutställningen var inte en "världsutställning" i strikt bemärkelse. Men om man tar Göteborg och Sveriges storlek (litenhet) i beaktande så kan Göteborgsutställningen ses som en svensk motsvarighet till utställningarna i Manchester 1857 och i Philadelphia 1876 som även de syftade till att manifestera sin ambition utåt och visa upp sig på den internationellt.⁵⁶ Att denna typ av evenemang är ett led i dessa städers marknadsföring råder det inga tvivel om och att dessa satsningar blir lyckade är en förutsättning för att *second city*-staden skall förmå realisera sina ambitioner – som primärt handlar om att skapa förutsättningar för en stark ekonomisk utveckling. Att utställningen i detta avseende var en lyckad tillställning vittnar Erik Bergendahls ord om:

Den 30 september stängdes utställningen och därmed även Liseberg, sedan mellan 3 och 4 miljoner besökare passerat vändkorsen. Den långa sommarsagan var slut och göteborgarna kunde i minnet återuppliva alla de glada stunder som den burit i sitt sköte. Den kostade mycket pengar men den gav också mycket. 'Gothenburg has been pointed out on the map', sade en av de mest prominenta utländska besökarna. Det var intet dåligt resultat detta, att Göteborg inför hela den civiliserade världen visat sin existens, och på ett så storslaget sätt dessutom. Det var en heder för hela landet som vi haft gott av under de kommande åren.⁵⁷

Vi kan ur detta citat tydligt utläsa hur denna typ av utställningar spelade en oerhört viktig roll i marknadsföringen utåt som syftar till att skapa någonting som på lång sikt får positiva ekonomiska implikationer, "något som vi haft gott av de kommande åren." Det var i samband med jubileumsutställningen som Göteborg för första gången lanserades som *evenemangsstad*, förvisso utan att just det ordet användes. Det framgår tydligt av anteckningarna från förberedelserna att man lade stor vikt vid att det under utställningstiden inte bara skulle komma många besökare till staden utan att det även skulle hållas ett stort antal kongresser och möten här.⁵⁸ Detta lyckades man med. Under de månader som utställningen varade hölls inte mindre än 190 evenemang av detta slag.⁵⁹ Denna siffra är viktig att hålla i minnet när vi senare betraktar Göteborgs identitet utifrån ett samtida perspektiv. Det är dock inte bara i stadens identitet som Göteborgsutställningen satt sina spår. Vi kan än idag se de urbana spåren av denna mycket betydelsefulla fas i Göteborgs historia.

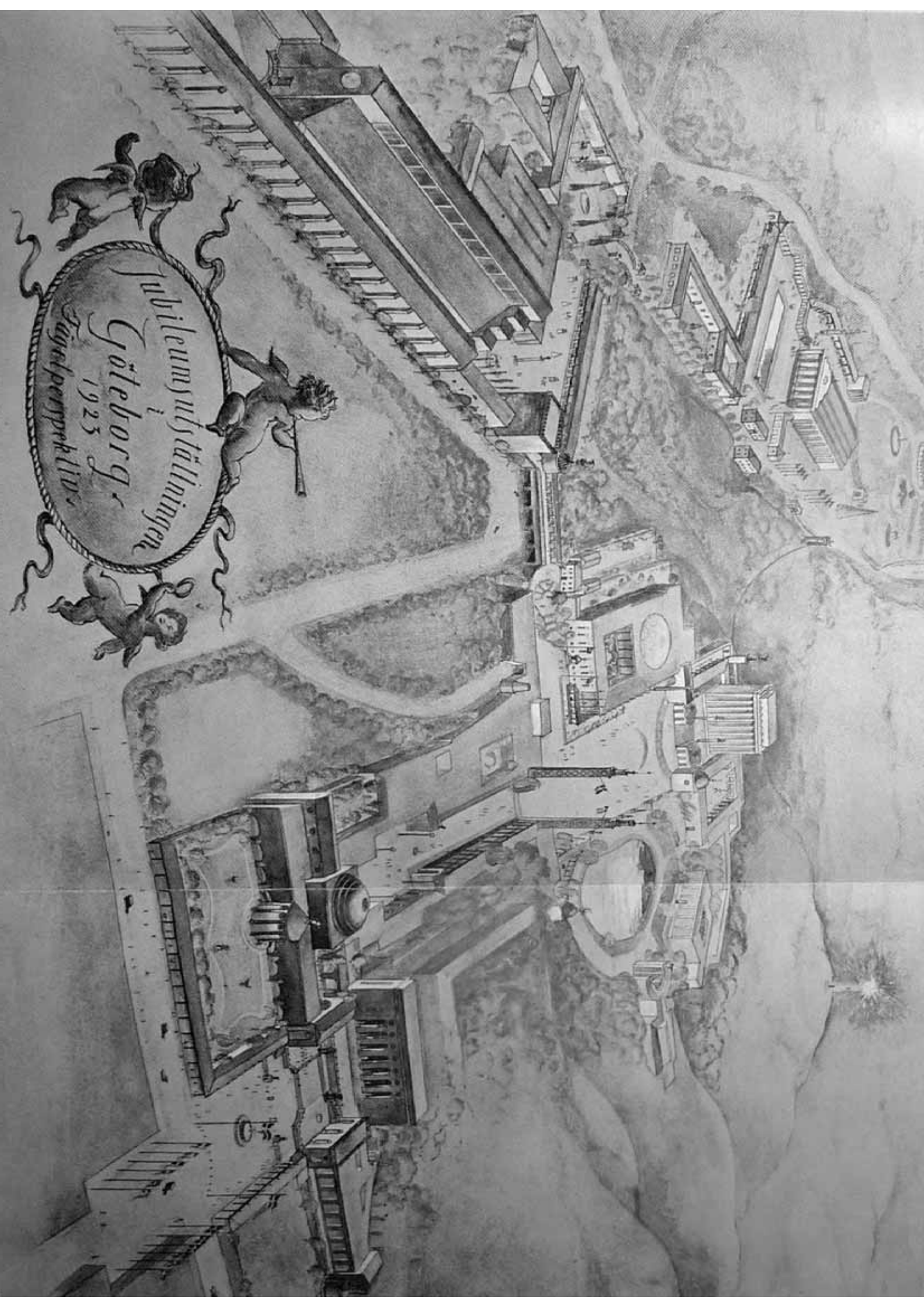
⁵⁵ Hodos (2007) s. 328.

⁵⁶ Hodos (2007), s. 328.

⁵⁷ Erik Bergendahl, Boken Om Liseberg (Göteborg: Lisebergs AB :, 1947), p. 74.

⁵⁸ Göteborgs Stads Minnesutställning 1621-1921 : Handlingar. Nr 16-34, 36-48 (Göteborg, 1927), p. 1.

⁵⁹ , pp. 38-42.

Jubileumutställningen
i Göteborg
1923
Jugoslavien

4. Götaplatsen

Det mest uppenbara och uppmärksammade spåret av Göteborgsutställningen är utan tvekan Götaplatsen. Efter att ha övervägt ett antal tänkbara platser att förlägga utställningen till valde man slutligen området som sträcker sig från Götaplatsen och Lorensberg och syd/sydost ned mot Södra vägen och Korsvägen. Bland de alternativa förslagen till lokalisering av utställningen fanns även områden vid Heden och Trädgårdsföreningen. Dessa områden avfärdades dock ganska snart med motiveringen att dessa ytor var för små för att kunna förverkliga Göteborgs vision om en storslagen utställning.⁶⁰ Stora ytor som samtidigt var relativt centralt belägna fanns tack vare Göteborgs utveckling som *den spridda staden* att tillgå, det var bara ta dem i besittning.

Många av de byggnader som uppfördes till utställningen revs efter stängningen. Dess kanske viktigaste byggnad, Konstmuseet, på dess viktigaste plats, Götaplatsen, står idag kvar som ett monument över Jubileumsutställningen och påminner om vilken viktig milstolpe i Göteborgs historia den utgör. Inuti museet och konsthallen finns idag konstsamlingar och utställningar av såväl göteborgsk som internationell konst med ett högt kulturellt värde. Där inne, innanför de tunga tegelmurarna, ruvar man på konsten likt en skatt. Det krävs ett visst mått av särintresse och kulturellt kapital för att kunna ta del av denna kulturskatt. Konstmuseet som institution och dess konstsamling kan betraktas som en statusmarkering som visar att Göteborg inte bara är en merkantil stad, en *second city-streber* utan även är en kulturellt högstående stad. Den monumentala trappan upp till den ursprungliga entrén under den än mer monumentala arkaden talar sitt tydliga språk och uttrycker sitt syfte – att genom sin prominenta placering låta konsten stärka Göteborgs kulturella kapital.

I samma anda, som syftar till att använda konsten för att stärka stadens status, kan man betrakta konstmuseet lika mycket som en hyllning till göteborgska konstsamlare som en hyllning av konsten. Privata samlingar och donationer visas här upp som ett bevis på att det finns ett kulturintresse bland handelsstadens invånare. Det mest utpräglade exemplet på att konstsamlarna spelar en viktig roll i museet är rummen på översta våningen som är byggda och inredda som en partiell rekonstruktion av Pontus Fürstenbergs bostad där tavlorna, bland annat målade av Carl Larssen, en gång hängde. Fürstenberg är en av de mest framstående konstsamlarna i Göteborgs historia. Rekonstruktionen av hans och Göthilda Fürstenbergs bostad i Brunnsparken bildar en slags rumslig länk mellan den svenska och internationella konsthistorien samt det lokala borgerskapet och staden Göteborg.

Det intressanta med Götaplatsen idag är att det ur ett *second city syndrome*-perspektiv viktigaste museirummet inte finns inne i konstmuseet utan ute på Götaplatsen. Medan museet vårdar minnet av göteborgska konstsamlare och tillika en fin konstsamling så bevarar Götaplatsen minnet av Göteborgs urbana utveckling. Götaplatsen är idag ett monument över Göteborgs strävan mot att bli en *second city*. Befriad från program och funktioner är dess funktion i staden idag reducerad till att vara avskalat musealt rum med sakrala undertoner, som vid enstaka tillfällen används till, ja just det, evenemang. I egenskap av att vara Kungsportsavenyns fond hyllar Götaplatsen och konstmuseet de stora centrala ytorna som lagt grunden till Göteborgs framgångar som *second city*.

⁶⁰ Bo Sigvard Nilsson and Bo Johansson, Liseberg 1923-1998 : [från Komark Till Nöjespark] ([Göteborg]: [Liseberg AB], 1998), p. 20.

5. Liseberg

I sin strategiska läsning av Manhattan och New York visar Rem Koolhaas hur nöjesfältet Coney Island kan ses som en slags testplattform för urbana experiment som senare kom att överföras till Manhattan.⁶¹ Ett nöjesfält är en ypperlig plats att testa stadsbyggnadsidéer då det till sin struktur och uppbyggnad påminner om en stad men tillåter större frihet från de regler som normalt gäller. I viss mån är ett nöjesfält en skyddad och kontrollerad miljö, en "kuvös". Manhattan testplattform Coney Island är beläget en bit söder om Manhattan. Coneys läge skapar, som sig bör, distans mellan det spekulativa och det reella även om, som Koolhaas menar denna distans överbyggs genom att de urbana idéer som uppstått på Coney Island, "the technology of the fantastic", överförs till Manhattan.⁶²

Göteborgs motsvarighet till Coney Island skulle kunna vara Liseberg. Båda är nöjesfält som har haft stor betydelse för stadens invånare som rekreationsområde och för stadens förmåga att attrahera besökare. En väsentlig skillnad mellan Liseberg och Coney Island är dock dess relation till stadens centrum. Medan Coney Island ligger drygt 15 kilometer ut på Long Island är Liseberg beläget nära Göteborgs stadskärna. Vid sitt uppförande anslöt sig Liseberg till den växande staden, som en förlängning av Götaplatsen och Jubileumsutställningens område. Liseberg anslöt till den sammanhängande stadsstrukturen från sydöst. Liseberg var då den yttre ändpunkten i *second city syndrome*-utvecklingen, en slutpunkt som kom att bli en startpunkt för Skånegatans framväxande, där spåren av Jubileumsutställningen kom att sätta tonen det som idag kallas Evenemangsstråket.

Som jag ovan varit inne på finns det en avgörande skillnad mellan Coney Island och Liseberg, nämligen avståndet till stadens centrum. Liseberg ligger endast på en kvarts promenads avstånd från Centralstationen och om man åker spårvagn tar sträckan endast fem minuter. För att New York-borna skulle få tillgång till Coney Island var en storskalig infrastruktursatsning ett måste. Det var först efter 1883 när Brooklyn Bridge invigdes som människor i stora mängder började strömma från Manhattan till Coney Island vilket gjorde att Coney Island vid enstaka tidpunkter om somrarna blev "världens tätast befolkade plats".⁶³

Liseberg lades förvisso i anslutning till utställningsområdet vid Götaplatsen men de två områdena separerades av Korsvägen och de gator som leder fram hit. Detta hade vissa fördelar, till exempel att Lisebergsområdet kunde ha senare öppettider än övriga utställningsområdet. Man ansåg dock från utställningskommittén att det inte var nog att de två områdena hade entréer riktade mot varann utan att det behövdes en starkare fysisk koppling mellan de två. Som ovan nämnts var det byggandet av Brooklyn Bridge som fick Coney Island expandera. I Göteborg behövdes ingen storskalig infrastruktursatsning då utställningsområdet var så centralt beläget, vilket utgör själva grundtanken i *second city*-syndromet. Man uppförde dock en relativt blygsam men ändå idémässigt intressant byggnation som syftade till att stimulera kommunikationen. Mellan Liseberg och Ostindiska tornet, beläget uppe i sluttningen där några av universitetets institutioner idag ligger, gick en linbana, den första i sitt slag i Sverige.⁶⁴

⁶¹ Koolhaas, p. 30.

⁶² Koolhaas, p. 95.

⁶³ Koolhaas, p. 33.

⁶⁴ Öhnander, Bengt A., "Göteborgs Jubileumsutställning – starten på nöjesparken" i Bo Sigvard Nilsson and Johansson., pp. 18-25, p. 21.

6. Heden

En projektionsyta för drömmar och stadsbyggnadsidéer

Heden är en 12 hektar stor plats som i princip utgör en obebyggd yta där marken främst utnyttjas till grus- och plastgräsplaner samt parkeringsytor. Vid tidpunkten för utvidgningen av Göteborgs stadsbebyggelse ingick Heden i landområdet Östra Heden. I början av 1800-talet kom Heden att börja användas som militärt exercisområde. Detta innebar inte att dess tidigare funktion upphörde utan Heden fortsatte fungera som betesmark för kreatur.⁶⁵ Under 1800-talet fanns ett antal planer på att införliva Heden i stadens utvidgning varav ingen genomfördes utan Heden har förblivit fram tills idag relativt orörd.⁶⁶

Det intressanta med Heden är att Heden är mer än en ett mellanrum i staden eller en obebyggd

⁶⁵ Enhörning, p. 210.

⁶⁶ Enhörning, p. 211.

tomt. Den obebyggda ytan är så stor att den övergår från att bara vara en yta till att vara en projektyta för drömmar om en annan värld och ett annat, bättre Göteborg. En genomgång av de senaste årens artiklar i de lokala tidningarna Göteborgs-Posten (GP) och Göteborgs-Tidningen (GT) visar att Heden är en plats som engagerar. Åtskilliga ledare, insändare och debattartiklar diskuterar passionerat Hedens framtid. Alla göteborgare verkar ha en åsikt om Heden och den fyndigaste sammanfattningen av debattens disparata inlägg står GP för: "Låt Heden bli riktig stad med höga hus och park på tak! Bort med alla bilar – men Rör inte Heden!"⁶⁷

Arkitekturvisionerna för Heden är även de många till antalet och de går oftast ut på att bygga något, vilket ter sig naturligt då arkitektens profession grundar sig på att det byggs. För arkitekten består lösningen på ett problem är således alltid att bygga något. Med byggnaders hjälp tror man sig kunna lösa ekologiska, sociala och inte minst ekonomiska utmaningar. Hedens storlek spelar i sammanhanget en viktig roll. Dess yta är såpass stor att allt teoretiskt sett är möjligt här. På Heden kan man bygga en ny stad i staden. Detta kräver stora arkitektoniska grepp. 2005 lade Wingårdhs arkitektkontor tillsammans med fastighetsbolagen Wallenstam och Framtiden fram ett förslag på att uppföra fyra höghus på Heden, ett i varje hörn, samt en stor arena emellan dem. I samma anda föreslår arkitektstudenten Daniel Andersson (2009) att Heden skall förtätas samtidigt som den har kvar en viss koppling till idrotten. I Anderssons förslag ryms inte mindre än 10000 bostäder.⁶⁸ Det bästa exemplet på Hedens till synes obegränsade potential är ändå nätverket YesInMyBackyards (YIMBY) förslag på att bygga en tät blandning av höga hus och höghus. Sporten är borttagen och i stället har man försökt skapa mycket grönytor, gårdar och gröna tak.⁶⁹ YIMBY uppskattar inte hur många bostäder, affärslokaler och kontor som skulle få plats i deras förslag men det är tydligt att det är ofantligt många.

Dessa tre exempel som jag inte valt att ta med på grund av deras arkitektoniska kvaliteter utan snarare därför att de är goda exempel på det många ser som problematiskt med Heden, nämligen att denna stora centrala yta är i princip obebyggd och till synes ineffektivt utnyttjad. Den tomma ytan framkallar en vilja bygga, att fylla det upplevda tomrummet. På så vis blir Heden en projektyta för drömmar och föreställningar om en bättre värld. Men att ta steget över tröskeln och bebygga Heden verkar vara oövervinnligt. De storslagna stadsbyggnadsvisionerna tenderar att stanna på pappret. I Göteborgs översiktsplan stannar man vid formuleringen: "Parkeringshus under Heden bör snarast byggas."⁷⁰

För att förstå varför det är så svårt att bebygga Heden kan man använda Koolhaas begrepp *Bigness*, eller snarare en inverterad variant av *Bigness*. *Bigness* uppstår enligt Koolhaas när en byggnad antar en såpass stor volym att den slutar vara stor och övergår i *Bigness*, ett svårhanterligt tillstånd där arkitektens regler upphör att gälla:

"Bigness is no longer part of any urban tissue. It exists; at most, it coexists. Its subtext is *fuck* context."⁷¹

⁶⁷ "Nya heden tar form - mer grönt och färre bilar, tycker göteborgarna" Göteborgs-Posten 090224.

⁶⁸ "Vågad plan för Heden" Göteborgs-posten, 090120.

⁶⁹ http://gbg.yimby.se/2009/02/yimbygbg-lamnar-yttrande-_644.html

⁷⁰ 'Översiktsplan För Göteborg - övergripande Mål Och Strategier, Strategiska Frågor. Inriktning För Stadens Utveckling. DEL 1.' (Göteborgs kommun, 2009), p. 15

<[http://www.goteborg.se/wps/wcm/connect/433a3f004216593193d4f73d2a09bb7a/Del1.pdf?](http://www.goteborg.se/wps/wcm/connect/433a3f004216593193d4f73d2a09bb7a/Del1.pdf?MOD=AJPERES&CONVERT_TO=URL&CACHEID=433a3f004216593193d4f73d2a09bb7a)

MOD=AJPERES&CONVERT_TO=URL&CACHEID=433a3f004216593193d4f73d2a09bb7a>.

⁷¹ Koolhaas and others, p. 505.

Heden är inte någon byggnad men väl en yta som är så stor att den upphör vara ett impediment eller en infill-tomt och övergår i ett inverterat *Bigness-tillstånd*. Storleken gör den svårhanterlig då dess storlek skapar förväntningar som blir svåra, för att inte säga omöjliga, att leva upp till. Därför fortsätter Heden att ligga (relativt) orörd, fri från byggnader. En plan yta som ingen visionär projektion förmår fastna på.

Heden som *testplattform*

Som ovan diskuterats har Koolhaas visat i *Delirious New York* hur en stads urbana utveckling kan vara kopplad till en viss plats eller ett visst område. I New Yorks fall använde han nöjesparken Coney Island som exempel. Det vore således naturligt att Liseberg skulle vara Göteborgs motsvarighet. Men som vi sett har Liseberg inte fungerat som en arkitektonisk testplattform utan snarare som ett första led i projektet att utveckla Skånegatan. Göteborgs verkliga testplattform är Heden. Både som tankeexperiment, som projektionsyta för visioner, men även som konkret förebild för stadsbyggande i Göteborg.

Om man ser till Hedens storlek och användning kan man konstatera att Heden har få attribut som påminner om ett urbant sammanhang: hög koncentration av funktioner och bebyggelse samt hög och jämn besöksfrekvens av människor. Hedens avsaknad av dessa attribut gör att den till sin arkitektoniska karaktär och i sitt sätt att utnyttja marken snarare påminner om ett industriområde. Men till skillnad från ett perifert beläget industriområde är det ytterst sällan som Hedens centrala yta utnyttjas till sin fulla potential. Det sker på sin höjd ett par gånger per år. Detta gör Heden till ett extremfall av optimering, en *hyperoptimering* där ytan mycket sällan utnyttjar sin potential till max. Heden består av en yta på 120 000 kvadratmeter mitt i centrala Göteborg med fotbolls- och bandyplaner som endast är fullbelagda vid något enstaka tillfälle under ungdomsfotbollsturneringen Gothia Cup eller om en av de sällsynta göteborgska vinterdagarna skulle sammanfalla med att GAIS Bandy spelar match eller vid dylika obskyra evenemang.⁷²

Heden fortsätter att trotsa alla förslag på omvandling som varit uppe för diskussion sedan 1800-talet och fram tills idag och precis som Heden i 200 år fungerat som en multifunktionell yta – till en början primärt avsedd för militärövningar och utfodring av boskap samt idag en plats för sport, tillfälliga evenemang och parkering. Heden är således en testplattform för ett *hyperoptimeringstänkande*. Det var här man utvecklade detta göteborgska urbana koncept och det är här vi finner det i sin renaste form. I fallet Skånegatan kommer vi se hur detta koncept tas ett steg vidare och utvecklas till att även integrera byggnader.

7. Parker och grönska

I *Delirious New York* menar Koolhaas att Central Park utgör ett ytterligare exempel på den *manhattanska* arkitekturen och dess principer som bygger på att skapa artificiella miljöer genom att flytta objekt ur sin ”naturliga” kontext och placera dem på Manhattan, där de skapar en typiskt *manhattansk* artificiell totalitet, ”a system of nature”.⁷³ Parker och grönska spelar

⁷² ”Heden blir vinterparadis” *Göteborgs-Tidningen*, 20101202.

⁷³ Koolhaas, p. 23.

förvisso inte en lika utmärkande roll för den del av Göteborgs urbana utveckling som jag har valt att kalla *Second City Syndrome*, men är ändå inte helt utan intresse. Detta då grönskan dels har en utglesande verkan som bibehåller Göteborg som *den spridda staden*. Det främsta exemplet på detta är att man vid 1800-talets utvidgning av staden, efter det att befästningsvallarna rivits, lät lägga den trädkantade boulevarden Nya Allén utanför vallgraven.⁷⁴ Längs detta gröna stråk finns även Kungsparken, Bältesspannarparken, Charles Felix Lindbergs plats och Trädgårdsföreningen som bildar en grön buffertzoon mellan den befästa staden och 1800-talets utbyggda stad. Även de breda trädplanterade gatorna som Avenyn, Vasagatan, Södra Vägen, Skånegatan som planerats som en allégata⁷⁵ samt Linnégatan skapar den typ av spatiösa gaturum som är signifikanta för *Second City Syndrome*.

Den sistnämnda gatan, Linnégatan, går från Nya Alléns södra ände till Slottsskogen – Göteborgs största park. Som vi senare, i avsnittet om *second city*-syndromets aktörer, kommer att se skapar grönområdena platser som kompletterar de andra ytorna och möjliggör ytterligare alternativa användningar. De grönområden som kommer diskuteras senare som platser som tas i anspråk av aktörerna är Vasaparken, Kungsparken, Bältesspannarparken, Trädgårdsföreningen samt Slottsskogen.

8. Hamnen och älvstränderna.

Hamnen har varit betydelsefull för Göteborg som *second city* av primärt två anledningar. Dels som logistikcentrum och dels som varvsindustriestad. Hamnen och varvet spelar en viktig roll i Göteborgs skapande av en *second city*-identitet och -ekonomi. Hamnen och varvet är inte bara centralt placerade i staden utan även i invånarnas medvetande. Inom den göteborgska arbetarklassen är det varvs- och hamnarbetarna som åtnjuter högst status vilket även förklarar varför de stadsdelar där just dessa arbetare traditionellt har bott, Masthugget och Majorna, än idag ses som Göteborgs *genuina* arbetarstadsdelar.⁷⁶

I Göteborgs övergång från industriestad till postindustriell stad är omvandlingen av de tidigare hamn- och varvsområdena en stor utmaning. I området Norra älvstranden, Eriksberg och Lindholmen har denna process kommit en bit på vägen genom att ersätta de tidigare verksamheterna med bostäder, företagsområden och kulturinstitutioner. Södra älvstranden och Gullbergsvass med flera återstår ännu att bebyggas. För att genomföra detta har Göteborgs kommun bildat dels ett bolag, Älvstranden AB, samt i initierat ett projekt, Centrala Älvstaden, som tillsammans syftar till att utveckla och genomföra idéer om hur dessa centrala områden kring älven skall bebyggas.⁷⁷

Även här kan vi finna ytterligare en koppling mellan Göteborg och London. I området Docklands påbörjades under 1980-talet en liknande omställning från ett industriområde till byggandet av den post-industriella staden. Precis som i Göteborg var det nedläggningar och utlokaliseringar av här belägna industrier som påkallade förändringen även om man i London, som Diane Ghirardo beskrivit, från statligt håll var pådrivande i denna utveckling.⁷⁸ Det är även

⁷⁴ Einar Hansson, Göteborg : Att Bygga Staden (Göteborg: Göteborgs stadsbyggnadskontor, 2003), p. 40. samt

⁷⁵ Enhörning, p. 212.

⁷⁶ Franzén, Mats, "Stampen – vid den östra gränsen" i Holgersson. pp.65-70, p. 66.

⁷⁷ Se <http://www.goteborg.se/wps/portal/centrala Alvstaden> samt <http://www.alvstranden.com/hem/>

⁷⁸ Diane Ghirardo, Architecture After Modernism, The World of Art Library, 99-0132097-6 (London: Thames & Hudson, 1996), pp. 176-185.

här vi finner en föregångare till Älvstranden AB i London Docklands Development Cooperation (grundat 1981), även om dess stundtals, från ett socialt och kulturhistoriskt perspektiv, hänsynslösa metoder förmodligen (hoppas jag) inte är en direkt förebild för hur Göteborg skall genomföra ombyggnaden av älvsträndernas områden.⁷⁹

Från ett *Second City Syndrome*-perspektiv är utvecklingen av dessa områden synnerligen intressant då det är relativt sett väldigt stora ytor som det rör sig om. Då hanterandet av ytor utgör kärnan i *Second City Syndrome*-strategin finns det i områdena i Centrala Älvstaden en oerhörd potential att förvalta och utveckla denna hittills framgångsrika göteborgska urbana strategi. Ett exempel på hur man i detta område arbetat efter denna princip kan man finna i hur Frihamnen/Bananpiren, belägen på Hisingen strax söder om Göta älvbrons fäste, har omvandlats från att vara en omlastningsplats till att bli en konsertområde. Denna lösning har dock karaktären av en temporär lösning och utmaningen att finna mer långsiktiga lösningar kvarstår.

9 Skånegatan

Marken

Som vi ovan varit inne på är det ett antal projekt som påverkat Skånegatan och direkt bidragit till hur den ser ut idag. Göteborgs Jubileumsutställning 1923 och utbyggnaden av Liseberg kan ses som startpunkten. Det var i och med placeringen av Liseberg på Skånegatans östra sida, från Korsvägen och söderut, som Skånegatan kom att ta sitt första steg mot dagens evenemangsstråk. Skälet att man valde denna plats var att man bedömt de tidigare påtänkta platserna vid Heden och Trädgårdsföreningen som för små.⁸⁰ Om man studerar Skånegatan idag så har den fortsatt att byggas ut enligt samma mönster som den gjorde vid planerandet av jubileumsutställningen, det vill säga med en urban kvartersstruktur med en blandning av bostäder och andra lokaler på den västra sidan samt med en friare geometri, större och glesare volymer och inga bostäder på den östra sidan. Mellan Skånegatan och Mölndalsån finns det idag inga bostäder utan uteslutande kommersiella och kommunala institutioner. Denna skillnad mellan östra och västra sidan kan förstås genom en närmare studie av landeriernas historia. Gunilla Enhörning har visat på att de fyra landerier – Stora Katrinelund, Norra Burgården, Tegelbruksängen samt Normanska plantaget, som utgjorde området mellan Mölndalsån, Fattighusån och Södra vägen – var mer motståndskraftiga mot stadens expansion därför att de innehades av en rik och politiskt stark person som kunde ha inflytande på hur staden utvidgades.⁸¹ Även om detta särpräglade område idag har förminskats på så vis att den tidigare gränsen Södra Vägen idag i stora drag har ersatts av Skånegatan kan man här tydligt avläsa hur landeriernas struktur lever kvar i stadsbilden även idag, drygt 100 år efter det att de som sista landerierna i denna del av staden inlöstes 1904.⁸²

⁷⁹ Ghirardo, p. 177.

⁸⁰ Bo Sigvard Nilsson and Bo Johansson, Liseberg 1923-1998 : [från Komark Till Nöjespark] ([Göteborg]: [Liseberg AB], 1998), p. 20.

⁸¹ Enhörning, p. 239.

⁸² Enhörning, p. 223.

Objekten

Att förstå Skånegatan är väsentligt för att förstå hur Göteborgs *second city syndrome* tar sig uttryck i den urbana miljön. På samma sätt som den berömda gatan The Strip utgör en essentiell del i Venturi & Scott Browns strategiska läsning av Las Vegas i *Learning From Las Vegas* spelar Skånegatan en central roll i min strategiska läsning av Göteborg. Skånegatan, eller Evenemangsstråket som den marknadsförs som av kommunen, är ett förkroppsligande av Göteborgs strävan att i övergången från att vara en utpräglad industristad till att bli en post-industriell stad behålla sin position som *second city*.

För att förstå hur denna strävan tar sig arkitektoniska uttryck skall vi återvända till Heden, som ju som bekant spelar samma roll som testplattform för Göteborg som Coney Island gör i Koolhaas strategiska läsning av New York. Som vi sett så består Heden av en multifunktionell yta som är överdimensionerad för en vardaglig användning, en *hyperoptimerad* yta. Detta som vid första anblick ter sig som en svaghet har visat sig vara en styrka och grunden till Göteborgs framgångar som evenemangsstad. Hyperoptimeringen kring Skånegatan skiljer sig dock på en avgörande punkt från Heden: här inkluderar den byggnader. Dessa byggnader består dels av en yta inuti byggnaden – ett mässgolv, en fotbollsplan eller en simbassäng – men även av spatiösa ytor utanför och då särskilt vid entréerna. Ytorna på ”insidan” är anpassade efter de specifika aktiviteter de är uppförda för medan ”utsidans” ytor samt åskådarläktarna är (sub)optimerade för byggnadens högsta besöksantal.

Det objekt som ligger längst söderut på Skånegatan är Liseberg som sedan starten har expanderat i östlig och sydlig riktning och idag upptar en yta på 200000 kvadratmeter.⁸³ Från Korsvägen och söder ut tar Mölndalsvägen över Skånegatans roll som gränsen för bostadskvarter. I söder möter Liseberg således ett område som har karaktären av ett industriområde och som består av kontor, detaljhandel och andra verksamheter. Mölndalsvägen fortsätter enligt denna princip hela vägen ned till Mölndalsbro där Mölndals centrum ligger. På östra sidan, mellan Mölndalsvägen och järnvägen och E6:an, ligger uteslutande kontor och verksamheter medan den västra sidan omväxlande kantas av verksamheter eller bostadskvarter.

Lisebergsområdets topografi delar in nöjesparkens område längs en nord-sydlig axel i två förhållanden. Den östra delen ligger på platt mark som möjliggör en stadsmässig organisering av området som följer en nord-sydlig huvudaxel som möter huvudentrén mot Örgrytevägen. Det är även i nära anslutning till den nordliga entrén som de stora publika scenerna Stora scenen och Rondo ligger. Den västra delen av Lisebergsområdet präglas av ett berg vars sluttning går nästan hela vägen fram till Skånegatan. I den kuperade terrängen antar Liseberg en parkkaraktär där attraktionerna anpassas till sluttningen och vävs in i den lummiga grönskan. Längst upp på kullen ligger Lisebergstornet, en pendang till Svenska mässans hotell Gothia Towers men samtidigt en visuell markör som gör detta annars undanskymda område synligt i några av Avenyns gatuperspektiv.

Lisebergs yta är *hyperoptimerad* i den bemärkelse att den är dimensionerad för de sommarmånader och de vinterdagar då nöjesparken är öppen. Övrig tid är området i princip tomt på människor, med undantag för de heltidsanställda som vistas här året runt. Men som synes i årsredovisningen behöver inte Liseberg utnyttjas året runt, utan klarar sig bra ändå med

⁸³ Bo Sigvard Nilsson and Johansson, p. 16.

den omsättning på 890 miljoner kronor som de årliga 3,5 miljoner besökarna generar.⁸⁴

På Lisebergs västra sluttning ner mot Mölndalsvägen ligger två museer: Världskulturmuseet och Universeum, ett slags vetenskapsmuseum. De har båda sina spatiösa entréer riktade mot Mölndalsvägen och lutar sig bakåt mot sluttningen. Universeum klättrar upp längs sluttningen och knyter an till Liseberg. Världskulturmuseet å sin sida håller sig mer för sig själv även om det visuellt, genom utblickar, länkar till sin omgivning. Båda dessa institutioner har ett globalt utblickande perspektiv. Världskulturmuseets uppdrag går ut på att ”knyta samman de historiska, etnografiska museisamlingarna med samtidens utveckling av globalisering och internationalisering, med en stadigt växande migration och världsomspännande kulturell mångfald.”⁸⁵ I Universeum kan man bland annat vandra runt i en regnskog eller se exotiska fiskar i akvariet.

Längre norrut, på andra sidan Korsvägen och Örgrytevägen ligger Svenska Mässan. Svenska Mässan-komplexet består av en stor sammanhängande volym innehållandes tre mässhallar, kontor, restauranger och är även sammankopplad med hotellet Gothia Towers. Gothia Towers består av två höghus med spegelglasfasad. Gothia Towers är Nordens största hotell med idag cirka 700 rum och har planer på att expandera genom att bygga ett tredje höghus som skulle utöka antalet hotellrum till 1208 stycken.⁸⁶ I mäss- och kongressanläggningen genomförs varje år ett 30-tal mässor och ett 100-tal konferenser.⁸⁷ Svenska Mässan är på grund av sin funktionsblandning något av ett undantag bland institutionerna öster om Skånegatan. Blandningen av funktioner – hotell, mässor, konferenser, restauranger och kontor – i kombination med dess kommunikationsmässigt fördelaktiga läge vid Korsvägen gör att det alltid är mycket aktivitet i anslutning till mässan, även om det är stor skillnad mellan besökstopparna – vid till exempel Bok- och biblioteksmässan – och under perioden mellan två mässor.

I samma kvarter som Svenska Mässan ligger även isarenan Scandinavium och Valhallakomplexet innehållandes bad, gym, bowling och idrottshallar främst avsedda för seriespel i handboll och innebandy.⁸⁸ Alla dessa funktioner är sammanbyggda men den mest utvecklade kopplingen finns mellan Scandinavium och Svenska Mässan, som har interiöra förbindelser. Medan Valhallakomplexet ansluter till Valhallagatan ligger Scandinavium, som invigdes 1971 efter ritningar av Poul Hultberg, likt en oval solitär paviljong indragen från både Skånegatan och Valhallavägen. Detta skapar stora ytor framför byggnaden som enligt hyperoptimeringens princip står tomma större delen av tiden i väntan på att fyllas i samband med evenemang. I Scandinavium varierar evenemangen från konserter, shower och sportevenemang till utställningar och mässor.⁸⁹

Längre norrut längs Skånegatans östra sida ligger en sektion med mindre evenemangsbetonade verksamheter bestående av en biograf och tre gymnasieskolor, Burgårdens Utbildningscentrum, Munkebäcksgymnasiet samt Katrinelundsgymnasiet. Vid arrangemang av ungdomsidrottstävlingar, som oftast arrangeras i samband med skollov, har dock dessa lokaler

⁸⁴ www.liseberg.se <http://www.liseberg.se/sv/hem/Sidfot/Om-Liseberg/>

⁸⁵ <http://www.varldskulturmuseet.se/smvk/jsp/polopoly.jsp?d=869&a=3503>

⁸⁶ <http://www.gothiatowers.com/Om-Gothia-Towers/historik-framtid/>

⁸⁷ <http://www.svenskamassan.se/om-svenska-massan/>

⁸⁸ http://www.scandinavium.se/arenafakta/VALH_sport.asp

⁸⁹ <http://www.scandinavium.se/arenafakta/SCA.asp>

visat sig komma till användning då klassrummen tillfälligt kan används som sovsalar. Närheten till omgivande idrottsanläggningar gör läget idealiskt. Vi kan här se hur även samutnyttjande och synergieffekter utgör kärnan i Skånegatans koncept. Kommunikationer, parkeringar och lokaler bidrar till att stödja en helhetsorganisation som riktar in sig storskaliga evenemang. Vad gäller parkeringar så finns ett antal större parkeringar som kan samutnyttjas av de olika arenorna och attraktionerna: två i anslutning till Liseberg – en i söder och en i öster, en i Focushuset som genom en bro är sammankopplad med både Svenska Mässan och Liseberg, en parkering vid Valhalla IP, ett parkeringshus på Skånegatans västra sida i höjd med Katrinelundsgymnasiet samt en parkering i Ullevigaraget beläget under Nya Ullevi. Det finns även omstridda planer på att utöka antalet parkeringar i Gårda, på andra sidan Mölndalsån. Det ursprungliga förslaget att riva några av bostadshusen här för att bygga ett nytt parkeringshus har bortlagts och i stället planeras en utvidgning av ett befintligt parkeringshus.⁹⁰

I anslutning till de tre gymnasieskolorna ligger Burgårdsparken. En av de främsta anledningarna till att detta område förblivit obebyggt parkområde beror förmodligen till stor del att parken ligger på och runt en höjd. På senare år har man dock i dess västra sluttning byggt en skatepark. Vid kullens östra sida ligger två fotbollsplaner. Den ena, Valhalla IP, är omgiven av läktare på långsidorna och staket på kortsidorna. Inramningen är tilltalande i sin enkelhet. Den västra långsidans läktare är inbyggda i sluttningen samt har ett utskjutande tak som fästes i läktarens överkant medan östra sidans gradäng är så enkelt utformad att det nästan ser ut som en tillfällig lösning som blivit permanent. Här spelas tävlingsmatcher i damallsvenskan och herrarnas Superettan. Rakt norr om Valhalla IP ligger två grusfotbollsplaner som främst används för träning och matcher i ungdomsserier.

Längst norrut på Skånegatan, i hörnet där Mölndalsån möter Fattighusån, ligger Nya Ullevi som idag är Sveriges största arena.⁹¹ Arenan ritades av arkitekterna Sten Samuelsson och Fritz Jaenecke och invigdes år 1958, lagom till det att fotbolls-VM spelades i Sverige. Precis som Scandinavium är Nya Ullevi oval till formen och omges av generösa ytor. Till skillnad från Scandinavium är Nya Ullevi inte ihopbyggd med andra strukturer utan är en komplett solitär. Denna effekt understyrks även av att den ovala formen är något vinklad och samtidigt tillbakadragen från gatan vilket gör att den definierar hela området mellan Skånegatan och Mölndalsån som sitt eget. De stora ytorna runtomkring som den på så vis tar i anspråk behövs enligt *hyperoptimizeringens* princip för att klara av logistiken vid stora evenemang då arenan sedan utbyggnaden 1995 tar upp till 60000 besökare vid konserter och upptill ca 43000 vid fotbollsmatcher.⁹²

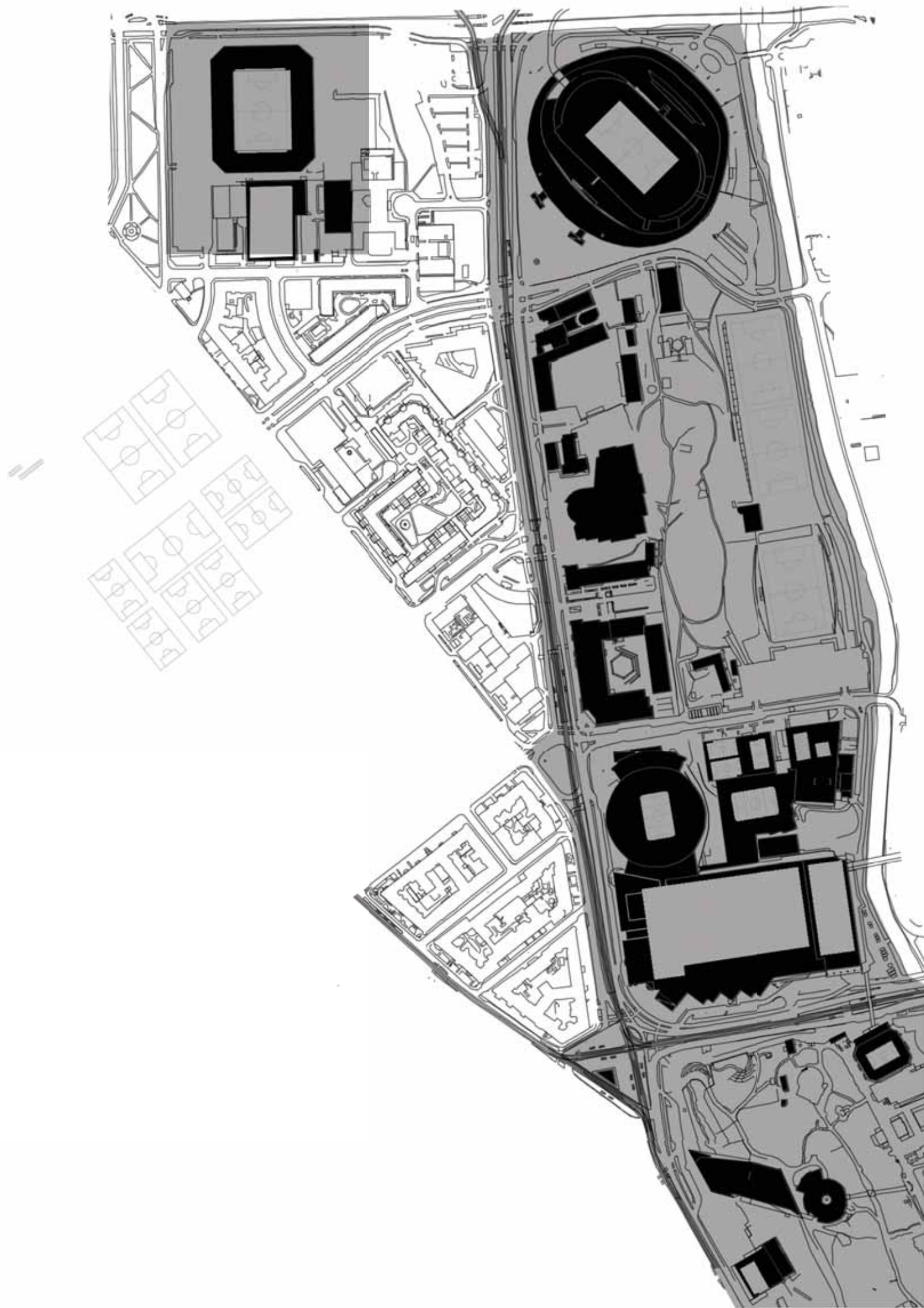
Nya Ullevi avslutar Skånegatans evenemangsstråk, men det finns två ytterligare institutioner som har en nära rumslig samband och programmatiskt släktskap med Skånegatan, tre om man räknar in Heden som via esplanaden Bohusgatan knyts till Skånegatan. Dessa två är Gamla Ullevi och Ullevi tennisklubb. De ligger visserligen ett kvarter väster om Skånegatan men räknas i detta sammanhang till Skånegatan. Det är bland annat här som områdets idrottsliga historia har sitt ursprung. Sedan tidigt 1900-tal har man här spelat tennis och sedan 1916 har det ursprungliga Gamla Ullevi legat här.⁹³ 2009 invigdes den nya fotbollsarenan med samma namn,

⁹⁰ "Inga beslut om rivning i Gårda" *Göteborgs-Posten* 20100311.

⁹¹ En ny arena, Swedbank Arena, som planeras bli större än Nya Ullevi håller i skrivande stund på att byggas i Solna.

⁹² http://www.gotevent.se/arenafakta/ULL_arenafakta.asp.

⁹³ <http://www5.idrottonline.se/UlleviTK-Tennis/Tennisklubben/Om-Ullevi-TK/> samt

Gamla Ullevi, ritad av Arkitektbyrån.⁹⁴ Gamla Ullevi och Ullevi tennisklubb är byggda mot varandra men utan vare sig visuell eller rumslig koppling. På varje sida omges byggnaderna av relativt stora ytor och parkeringar varav den största är belägen på den västra sidan längs Parkgatan, som för övrigt kopplar byggnaderna till Heden.

Sporten och det globala perspektivet.

Denna selektiva genomgång av byggnaderna i anslutning till Skånegatan visar på två dominerande inslag som återkommer på flera platser. Det ena handlar om sportens centrala betydelse i detta område och det andra handlar om ett globalt intresse för både natur och kultur. En sammanställning av de sportarenor som finns i anslutning till den cirka en kilometer långa Skånegatan är överväldigande. Om man här räknar in Heden, Gamla Ullevi samt Ullevi tennisklubb siffrorna som följer:

- Åtta fullskaliga fotbollsplaner.
- Sex mindre fotbollsplaner.
- Två ishockeyrinkar (en för tävling och en för träning).
- En 25 meters-simbasäng samt en 50-meters dito.
- Fyra inomhus(handbolls)planer (tre i Valhalla sporthall och en i Lisebergshallen).
- En bowlinghall.
- En skatepark.

På Skånegatan ges även uttryck för ett intresse för natur och kultur som har ett globalt perspektiv snarare än ett lokalt. Detta ligger konceptuellt nära idén om Göteborg som Evenemangsstad – en plats dit människor reser för att uppleva tillfälliga händelser. För att detta skall kunna genomföras behövs det multifunktionella ytor som kan anpassas efter behov. Detta finns det, som vi sett, gott om. Arketypen är Heden med sin rena yta som kan fyllas med nästan alla tänkbara program och visioner. På Skånegatan har dessa multifunktionella ytor getts en arkitektonisk inramning i form av mässbyggnader och sportarenor. Det faller sig därför naturligt att man i ett sådant område vänder perspektivet utåt, internationellt, istället för att behandla det lokala.

Vad gäller intresset för naturen är det främst i Universeum som det utblickande perspektivet tar sig uttryck i att man här samlar exotiska växter och djur i sin regnskog och i sina akvarier. Ett intressant foto från Liseberg under Jubileumsutställningen 1923 visar ett gigantiskt panorama som, mot förväntan, inte visar upp den vackra natur som finns i regionen till exempel längs Bohuslåns kust utan istället avbildar det berömda fjällmotivet Lappporten. Vid första anblick kan detta te sig besynnerligt men det är i själva verket helt i linje med Göteborgs *second city*-strävan – att bli en nationell och internationell angelägenhet. I samma anda strävar man efter att dra till sig nationell och internationell uppmärksamhet genom att anordna spektakulära evenemang. Detta har man lyckats med relativt bra med framstående arrangemang som:

- Göteborgs jubileumsutställning 1923 (området vid Götaplatsen och Liseberg).
- Fotbolls-VM 1958 (Nya Ullevi).

⁹⁴ <http://www.gamlaullevi.se/arenan/>

- Proffsboxningsmatch mellan Ingemar Johansson och Eddie Machen 1958 (Nya Ullevi).
- Inomhus-EM i friidrott, 1974, 1984, 2013 (Scandinavium).
- Konsert med Bruce Springsteen & The E Street Band, 1985 (Nya Ullevi).
- Bok- och biblioteksmässan, årligen sedan 1985 (Svenska Mässan).
- Gothia Cup, årligen sedan 1975 (Nya och Gamla Ullevi).
- Fotbolls-EM 1992 (Nya Ullevi).
- Utomhus-EM i friidrott 2006 (Nya Ullevi).
- Göteborgs Jubileumsutställning 2021?

Göteborgs som second city – aktörerna

Situationismen, municipal situationism och Göteborg & Co

(Om)skriven historia – situationisterna i Göteborg

I en artikel med titeln *Tre dagar som inte skakade Göteborg* berättar Sten Gromark om det händelseförlopp som omgav den femte Situationistiska Internationalen som gick av stapeln i Göteborg i augusti 1961. Detta möte kom att ha stor betydelse för den situationistiska rörelsens utveckling där två falanger stred om vilken inriktning man skulle välja. Rörelsens förgrundsgestalt Guy Debord (1931-1994) gick triumferande ur striden och isolationisternas ställning kom att stärkas under de år som följde och kulminera under revolterna i Paris i maj 1968. Gromark menar att den femte Situationistiska Internationalen i stort var en intern affär som inte gjorde något nämnvärt avtryck i Göteborg: "Situationisterna kom, stannade i tre dagar och åkte igen. De förändrade världen men kanske inte Göteborg. Åtminstone inte där och då."⁹⁵ Gromark fortsätter: "Så även om situationisterna aldrig växte till någon inflytelserik riktning i Göteborgs konstliv fanns den kvar som en underström och ett radikalt alternativ."⁹⁶ Det må vara riktigt att situationisterna inte kom att få så stor betydelse för Göteborgs konstliv, men vi kommer nedan att se att det är inte inom konsten som *situationismen* idag är en högaktuell företeelse, utan inom näringslivet. De senaste 20 åren har det kommunägda eventföretaget Göteborg & Co arbetat oförtrutet med att utveckla sina situationistiska metoder. Vi kommer att se att Gromarks historias slut måste ändras till: "Situationisterna kom, stannade i tre dagar och åkte igen. De förändrade världen *och så även Göteborg*".

Guy Debord och *Skådespelssamhället*.

Situationisterna, Den situationistiska internationalen, grundades 1957 i Frankrike av bland andra Guy Debord. Till dess förgrundsgestalter hörde utöver Debord även Asger Jorn och mycket tack vara sina illustrerade medlemmar kom man snart att erhålla internationellt renommé.

I boken *Skådespelssamhället* lägger Debord grunden till det situationistiska tankegodset. Texten bygger i stora drag på Debords synnerligen fria läsning av filosoferna G. W. Hegel och Karl Marx, blandat med Debords egna analys av det samtida samhället. Här definierar Debord ett flertal intressanta begrepp som även kommer visa sig vara relevanta och användbara i min undersökning.

Även om situationisterna kom från och i mångt och mycket verkade inom konstens domäner hade de den tydliga ambitionen att förändra inte bara konsten utan även hela samhället. Redan i titeln *Skådespelssamhället* (*La société de spectacle*) utmålas samhället som rörelsens huvudsakliga objekt och definieras det som ett grundläggande begrepp i Debords vokabulär:

⁹⁵ Gromark, Sten, "Tre dagar som inte skakade Göteborg" i Kristoffer Arvidsson and Jeff Werner, Upp Med Rullgardinerna! : Konsten I Göteborg Under 1960- Och 1970-Talet = Open the Shades! : Art in Gothenburg During the 1960s and 1970s (Göteborg: Göteborgs konstmuseum, 2009). pp. 132-155. p. 152.

⁹⁶ Gromark (2009) s. 154.

För att ytterligare nagla fast skådespelsbegreppet är det viktigt att understryka, med Anselm Jappes ord, att skådespelet inte är något som ligger utanpå världen, utan det är hela den sociala aktiviteten som sugts upp av skådespelet för dess egna syften. Från stadsplanering till de politiska partierna, från konsten till människornas lidelser och begär, överallt finner man en ersättning av verkligheten med dess avbild. Och i denna process blir bilden till sist verklig, och påverkar det verkliga beteendet, och verkligheten blir till sist bild. Denna bild är dessutom med nödvändighet förfalskad.⁹⁷

Skådespelssamhället, såväl begreppet som texten, bildar utgångspunkten för den situationistiska världssynen. Skådespelssamhället skall förstås som en ande, för att tala med hegelianska termer, som fullkomligt genomsyrar det moderna samhället. Konsten blir i sammanhanget bara en bisak. Särskilt intressant är att Debord tydligt markerar att det inte är på konstens och kulturens arena som skådespelet huvudsakligen utspelar sig, utan det är på samhällets arena, i staden. Skådespelets kraft är så stor att det framtvingar förändringar av scenrummet:

Det samhälle som formar hela sin omgivning har utvecklat en egen teknik för att bearbeta den konkreta grunden för dessa uppgifter: sitt territorium. Urbanismen innebär att den naturliga och mänskliga miljön tas i besittning av kapitalismen, som logiskt utvecklar sig till ett absolut herravälde och som nu både kan och måste stöpa om hela rummet till *sin egen dekor*.⁹⁸

Det situationistiska svaret på skådespelssamhället kan sammanfattas i begreppet *détournement*. *Détournement* handlar om att (an)vända skådespelssamhällets egna medel för att bekämpa det. Precis som samhället förvrängts av skådespelet till en förfalskad bild så utgår *détournement* från något existerande och förvränger det: "Détournement är motsatsen till citat, motsatsen till den teoretiska auktoritet som alltid är förfalskad av det faktum att den blivit till ett citat; fragment som lösgjorts från sitt sammanhang".⁹⁹ *Détournement* kan dels vara ett sätt att ta en plats eller ett objekt i anspråk och förändra det. Det handlar om först *de*-kontextualisera objektet/platsen för att sedan *re*-kontextualisera det. Detta *re*-kontextualiserande placerar objektet ett nytt sammanhang som skiljer sig markant från det ursprungliga men ändå bär spår av originalet. I detta spänningsförhållande mellan igenkänning och det obekanta uppstår en dynamik som möjliggör nya läsningar av det befintliga. *Détournement* kan även vara en perceptuell metod, där handlingen inte innebär några fysiska ingrepp utan sker endast på ett mentalt plan – som att vandra i Harz Mountains med en turistkarta över London i handen.¹⁰⁰

I boken *Who Is Afraid of Nike Town?* drar Friedrich van Borries paralleller mellan de subversiva metoder som Debord och de andra situationisterna utformade med samtida företags PR-strategier. Med Nike som exempel visar han hur ett transnationellt företag kan invadera och infiltrera det offentliga rummet, i detta fall i Berlin, från ett "gräsrotsperspektiv". *Détournement* översatt till modernt varumärkesbyggande kan handla om att temporärt förvandla den tomma tunnelstationen under riksdagen till en "alternativ" arena, ett *underground*-event. Allt under ständig närvaro av Nikes varumärke. På samma sätt blir de lokala fotbollsplanerna Nike-arenor och i förlängningen blir hela staden en folkets arena och en spännande miljö att utforska i sina Nike-sneakers.

⁹⁷ Ur Olov Hyllienmarks förord i Debord, Ericson and Hyllienmark., s. 7-18. s. 16.

⁹⁸ Debord, Ericson and Hyllienmark, p. 122.

⁹⁹ Debord, Ericson and Hyllienmark, p. 145.

¹⁰⁰ Friedrich von Borries, *Who's Afraid of Niketown?: Nike Urbanism, Branding and the City of Tomorrow* (episode publishers, 2004), p. 69.

Borreis kallar detta för *corporate situationism*.¹⁰¹ I *corporate situationism* byter situationisternas kritik av det kapitalistiska samhällets rationalistiska likriktning och fantasilöshet skepnad och övergår från en *anti*-kapitalistisk metod till en kapitalistisk. Situationisterna menade att kapitalismens likriktning endast leder till *social alienation* där människan stöps om i en modernitetens gjutform och på så vis förlorar kontakten med sin sanna natur. För Nike, som sedan flera årtionden tillbaka varit ledande inom varumärkesbyggande, blir en snarlik kritik och ett inlånande av situationistiska metoder ett sätt att profilera och skilja ut sitt varumärke bland den uppsjö av sneakers-märken som finns på marknaden.¹⁰² På så vis förändras det negativa förledet *anti* till ett positivt *pro* – ett paradoxalt tankesprång i sann situationistisk anda.

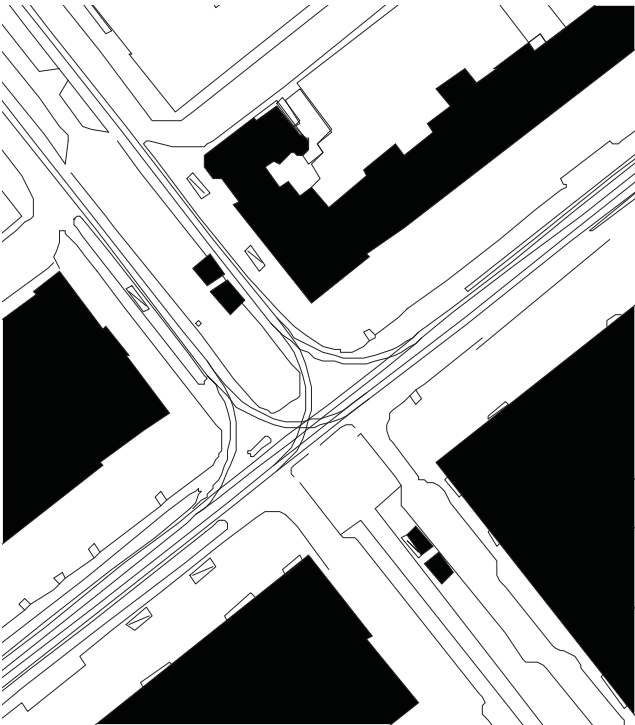
I fallet Göteborg kan vi med hjälp av begreppet *corporate situationism* förstå de urbana strategier som är mest signifikanta för göteborgska utvecklingen och således uttryck för *second city syndrome*. Det unika för Göteborg är att det inte handlar så mycket om *corporate situationism*, utan snarare om *municipal situationism*. I Göteborg, denna ständigt utsatta *second city*, har kommunens överlevnadsinstinkt tvingat fram en handlingsplan för att profilera staden och få den att överleva ekonomiskt. *Municipal situationism* representerar Göteborgs övergång från att vara en utpräglad varvs- och verkstadsindustristad till att bli en *evenemangsstad* och är förkroppsligat i det kommunalt ägda företaget Göteborg & Co, grundat 1989. Sedan dess har Göteborg & Co arbetat outtröttligt mot att omvandla Göteborgs *spatiala* kapital, *den spridda stadens* stora centrala ytor, till *reellt* kapital – intäkter som säkrar stadens överlevnad som *second city*. Teorin om *skådespelssamhället* har i fallet Göteborg förvandlats till Evenemangsstaden.

Under det tidiga 1990-talet genomfördes några med internationella mått mätt stora idrottsevenemang som bjöd på såväl idrottsliga sensationer (Danmarks historiska seger i finalen i fotbolls-EM 1992 och Jonathan Edwards till synes oslagbara världsrekord i tresteg 1995) som publik- och PR-mässiga succéer. Dessa stora evenemang i all ära, men Göteborg & Co:s kanske mest intressanta bidrag till urbanteori torde vara iscensättningen av räkfrossan på Avenyn under något av de första Göteborgskalasen, en sommarfestival i staden som senare kom att heta Kulturkalaset. Här, bokstavligen på spårvagnsspåren, dukades det upp med långbord som fylldes med en outtömlig mängd räkor. Receptet för evenemanget är som hämtat ur en situationistisk metodbok. Här möttes till synes oförenliga motsatser i en makalös förening: matservering och spårvagnsspår. Göteborg & Co gjorde här det som ingen annan tidigare ägnat en seriös tanke – att ställa ut långbord på en av de bredaste och den sannerligen mest symbolladdade gatan i staden. Här möttes högkultur och lågkultur i skön förening: den gata som normalt sett domineras av de tunga kulturinstitutionerna på Götaplatsen kom nu att intas av stereotypen för folkliga tillställningar – räkfrossan. Som grädden på moset lyckades man i detta event inkorporera ett flertal element som symboliserar det vi förknippar med det göteborgska:

- Avenyn, den stora paradgatan som i Sverige är unik i sitt slag.
- Spårvagnarna, detta otympliga och relativt långsamma transportmedel som dominerar Göteborg som ingen annan stad.
- Räkorna, ett livsmedel med en nära koppling till lokal fiskerinäring och tradition.
- Den gemytliga stämningen som är patenterat göteborgsk, där alla får vara med. I Göteborg är

¹⁰¹ Borries, pp. 67-75.

¹⁰² För en ingående genomgång av Nikes sätt att arbeta med sitt varumärke se exempelvis Naomi Klein, Lillemor Ganuza Jonsson and Tor Wennerberg, No Logo : No Space, No Choice, No Jobs, No Logo : Märkena, Marknaden, Motståndet (Stockholm: Ordfront, 2002).

+

+

AVENYN, SPÅRVAGN(SSPÅR) OCH RÄKOR. Ingredienser för en göteborgsk détournement.

alla välkomna och för att alla skall få plats flyttade man ut på den största gata att tillgå. - *Knô daj in!*

Räkfrossan på Avenyn är förvisso det kanske mest situationistiska evenemanget i Göteborgs historia, bättre än något situationisterna någonsin var nära att genomföra i Göteborg. Men räkfrossan är dock endast ett i raden av stora och/eller spektakulära evenemang. Att anordna evenemangen på dessa *second city syndrome*-ytor är en göteborgsk ambition och tradition med anor till Jubileumsutställningen 1923. I dess handlingar står följande att läsa:

Redan på ett tidigt stadium av förberedelsearbetena för Jubileumsutställningen i Göteborg 1923 hade förvaltningsutskottet fäst uppmärksamheten på betydelsen av att kongresser och möten förlades till Göteborg under utställningstiden och för den skull vidtagit förberedande åtgärder genom utsändande av cirkulärskrivelser i avsikt dels att utröna sympatierna härför hos större och mera betydande föreningar och sammanslutningar, dels ock att stimulera intresset genom meddelande om de förmåner och tjänster, utställningen vore i tillfälle att lämna.¹⁰³

Gothia Cup och Way Out West

Två ytterligare exempel på aktörer som arbetar i samma anda som Göteborg & Co är ungdomsfotbollsturneringen Gothia Cup samt musikfestivalen Way Out West. Det går med all säkerhet enkelt att finna en mängd ytterligare aktörer men det som är särskilt intressant med Gothia Cup och Way Out West är att de representerar två typiska inslag i en *second city*-identitet: fotbollen och musiken. En *second city* är oftast, alternativt har varit, en stad stark präglad av industriell produktion och arbetarkultur. Hodos menar att detta i kombination med avsaknad av historiskt förankrade ekonomiska och kulturella institutioner gör att det i *second cities* utvecklas en instrumentell syn på såväl entreprenörskap som kultur. Inom kulturen tenderar man att fokusera på några specialområden.¹⁰⁴ I fallet Manchester, som Hodos använder som exempel på en *second city*, är det just fotbollen och musiken som är de mest dominerande kulturella uttrycken med skivbolaget Factory Records, rockgruppen Oasis samt fotbollslagen Manchester United och Manchester City i spetsen.

Som vi såg i avsnittet om Skånegatan så har fotbollen en central placering i staden men även i Göteborg och göteborgarnas identitet. Att Göteborg historiskt sett är fotbollens svenska huvudstad visar statistiken över svenska mästare i herrfotboll. Mellan 1896 och 2010 har fotbollslag från Göteborg vunnit SM inte mindre än 40 gånger (av 105).¹⁰⁵ Det faller sig således naturligt att Gothia Cup varje sommar intar staden. Här har fotbollen en upphöjd status, här finns arenorna och planerna mitt i staden och här finns inte minst vanan av att arrangera stora evenemang, från jubileumsutställningen och framåt. Fenomenet Gothia Cup uppstår genom att det lyckas i en och samma handvändning anspela på Göteborgs identitet, utnyttja dess spatiala förutsättningar samt använda sig av det praktiska kunnande som här byggts upp. På så vis intar Gothia Cup staden på ett mycket mer förfinat sätt än när klädföretaget Nike i van Borries beskrivning intar Berlin. I Göteborg har Gothia Cup blivit en institution medan i Berlin förblir Nike ett multinationellt företag. Detta är skillnaden mellan *Corporate situationism* och *Municipal situationism*.

¹⁰³ Göteborgs Stads Minnesutställning 1621-1921, p. 1.

¹⁰⁴ Hodos, s. 325.

¹⁰⁵ <http://svenskfotboll.se/allsvenskan/historik/>

Musikfestivalerna Way Out West, Pier Pressure och Metal Town kan ses som ett slags avknoppningar från Göteborgskalasets musikarrangemang. De arbetar alla i samma anda, det vill säga att inte bara utnyttja befintliga arenor utan att även tillfälligt inta en plats eller ett område och genom en situationistisk *détournement* förändra platsen temporärt. Det är de stora centrala ytorna man främst riktar in sig på. Pier Pressure och Metal Town använder sig av Bananpiren medan Way Out West intar Slottsskogen.

Även om musiken har en stark plats i den göteborgska identiteten är den inte att jämföra med fotbollens status. Visserligen har artister i och från Göteborg varit en del av Sveriges framgångsrika musikexport¹⁰⁶ men det har aldrig utvecklats en göteborgsk stil eller genre likt den musikstil som utvecklades i Manchester på 1980-talet som kom att kallas *Madchester*.¹⁰⁷ Kanske är det snarare fascinationen för spektakel som är den drivande faktorn bakom dessa musikfestivaler, givetvis i kombination med samma lokala förutsättningar som Gothia Cup drog nytta av – tillgången på lämpliga centralt belägna ytor samt traderad arrangörsexpertis. Ironiskt nog har Göteborg det geologiska attribut som alla som någon gång besökt en festival kanske främst förknippar med musikfestivaler: lera. Stora delar av Göteborg bygger direkt på lera vilket gjort att Göteborg växt fram som en ”pålad stad”.¹⁰⁸ Skämt åsido, det viktiga och intressanta med Way Out West och dess roll i Göteborgs *second city syndrome* är att man i denna festival både intar ett stort område och genom *détournement* förändrar dess ytor samtidigt som man intar staden genom mindre arrangemang på nattklubbar och andra platser. Denna urbana totala spektakel-strategi liknar den som EU-toppmötet 2001 arrangerades och genomfördes i enlighet med.

Göteborgskravallerna – polisen som spatiala taktiker.

Den ständiga kamp som måste föras gentemot alla möten finner i urbanismen ett fördelaktigt slagfält. Alla etablerade maktens ansträngningar att efter erfarenheterna av franska revolutionen förbättra alla metoder att upprätthålla ordningen på gatan kulminerar till sist i att gatan avskaffas.¹⁰⁹

Som van Borries visat kan en aktör ensam förändra en stad utan att göra några bestående fysiska ingrepp i den. I hans fallstudie var det Nike som genom sin marknadsföringskampanj förändrade berlinbornas syn på sin egen stad. På samma sätt kom händelserna i samband med EU-toppmötet i Göteborg 2001 att för alltid förändra dess ögonvittnes syn på Göteborg. Den viktigaste aktören och spatiala taktikerna under dessa dagar var Polismyndigheten.

Utformningen av och makten över det offentliga rummet har ett nära förhållande till samhällets styrning. Inte sällan har det offentliga rummet planerats och dimensionerats efter militära behov. Paradgatan har fått sitt namn och sin bredd av dess primära uppgift: att rymma en militärparad. Samtidigt som makten av tradition har manifesterat sig i det offentliga rummet har även oppositionen gjort detsamma. De socialistiska rörelserna har sedan 1800-talet institutionaliserat

¹⁰⁶ “Svenskt säljer som aldrig förr. Musikexporten drar in mer pengar än någonsin i historien” *Göteborgs-Tidningen* 20010328.

¹⁰⁷ Hodos s. 325.

¹⁰⁸ Tomas Andersson and others, *Pålad Stad : Berättelser Om Göteborg Från Början Till Nu* (Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl., 2003).

¹⁰⁹ Debord, Ericson and Hyllienmark, p. 123.

demonstrationen som politiskt verktyg, inte minst genom första maj-demonstrationerna. Demonstrationsfriheten ses idag som en demokratisk frihet och garanteras genom demonstrationsrätten. Det enda som behövs är ett tillstånd från polisen.

En av polisens huvuduppgifter är att *upprätthålla lag och ordning*. Det är här intressant att notera skillnaden mellan lag och ordning. Lagen handlar om mellanmännsliga relationer och kontrakt medan *ordning* handlar om det offentliga rummet. I det öppna samhället är det viktigt för överheten att inte tappa kontrollen över det offentliga rummet. Ordningen måste upprätthållas.

Under våren 2001 var Sverige för första gången ordförandeland i EU. I ett för övrigt lyckat ordförandeskap kom två händelser att sätta sin prägel på minnet av detta ordförandeskap. Det var dels den urartade demonstrationen under finansministermötet i Malmö våren 2001 och den rad av traumatiska händelser som har kommit att kallas Göteborgskravallerna som utspelade sig i juni samma år. Genom att titta närmare på de spatiala strategier som praktiserades av polisen i respektive stad kan vi se hur städernas olika rumsliga förutsättningar kommit att styra polisens spatiala taktik, som kom att skilja sig på några väsentliga punkter.

I Malmö våren 2001 lyckades polisen stävja ett potentiellt upplopp och få kontroll på demonstranterna genom att leda dem bort från den på förhand planerade vägen längs Bergsgatan och in på den betydligt smalare Spångatan. Som stadsrum är en gränd eller en smal gata optimalt för att kontrollera större folkmassor då det trånga långsmala rummet gör det svårt för demonstranterna att organisera sig samtidigt som polisen enkelt kan blockera flyktvägarna och helt enkelt stänga av gatan. Insatsen bedömdes som lyckad då polisen behöll kontrollen över det offentliga rummet och upprätthöll ordningen. Många demonstranter kände sig kränkta.¹¹⁰ Även det ett tecken på att insatsen gick enligt planerna.

Möjligheten att på detta enkla sätt få kontroll på folkmassan saknades under EU-toppmötet i Göteborg några veckor senare. Detta berodde delvis på att folkmassan var för stor, betydligt större än i Malmö, men även på att det inte fanns några gränder eller smala gator för polisen att använda sig av. Efter att demonstrationerna urartade på förmiddagen fredagen den 15:e juli och övergick i regelrätta kravaller tvingades polisen till att arbeta mer aktivt med stadsrummet. Man hade redan dagen innan använt sig av containrar för att ringa in Hvidtfeldtska gymnasiet och på så vis göra de som bodde här till ofrivilliga ockupanter. Ingen fick komma ut såvida de inte överlämnade sig till att omhändertas av polisen. Alla var misstänkta tills motsatsen bevisats. Arkitekten bakom denna insats, i bildlig och bokstavlig bemärkelse, var insatschefen Håkan Jaldung.¹¹¹ Det var han som tidigt på torsdagen fattade beslutet om att frakta dit ett stort antal containrar för att bygga upp en svårforcerad mur runt gymnasieskolan. Hvidtfeldtska, som är beläget på ett krön där det sluttar brant ner åt flera håll, blev en tillfällig fästning. Ingen kom in eller ut.

Det som var ett mindre problem på torsdagen blev ett gigantiskt problem på fredagen. Polisen tappade kontrollen över det offentliga rummet och oordningen var total. Avenyn var ett slagfält där fönsterrutor krossades och bajamajor sattes i brand. Situationen krävde handlingskraft och kreativitet av ledningen. Inspirerad av framgångarna med belägringen av Hvitfeldtska insåg nu ledningsgruppen med Jaldung i täten att den enda möjligheten att återta kontrollen över

¹¹⁰ "Det var som i ett krig". Gripna berättar om slaget i Malmö" *Expressen-GT*, 20010422.

¹¹¹ Göteborg 2001 : Betänkande, Statens Offentliga Utredningar, 0375-250X ; 2002:122 (Stockholm: Fritzes offentliga publikationer, 2002), p. 536.

stadsrummet var att dela av Göteborgs öppna stadsrum och stora ytor med containrar. Dessa placerades bland annat längs Avenyns västra sida samt vid Götaplatsen vid Berzeligatan och Victor Rydbergs gata för att begränsa det fria rörelsemönstret. Passager, *checkpoints*, upprättades vid Nya Allén, Parkgatan och Vasagatan.¹¹²

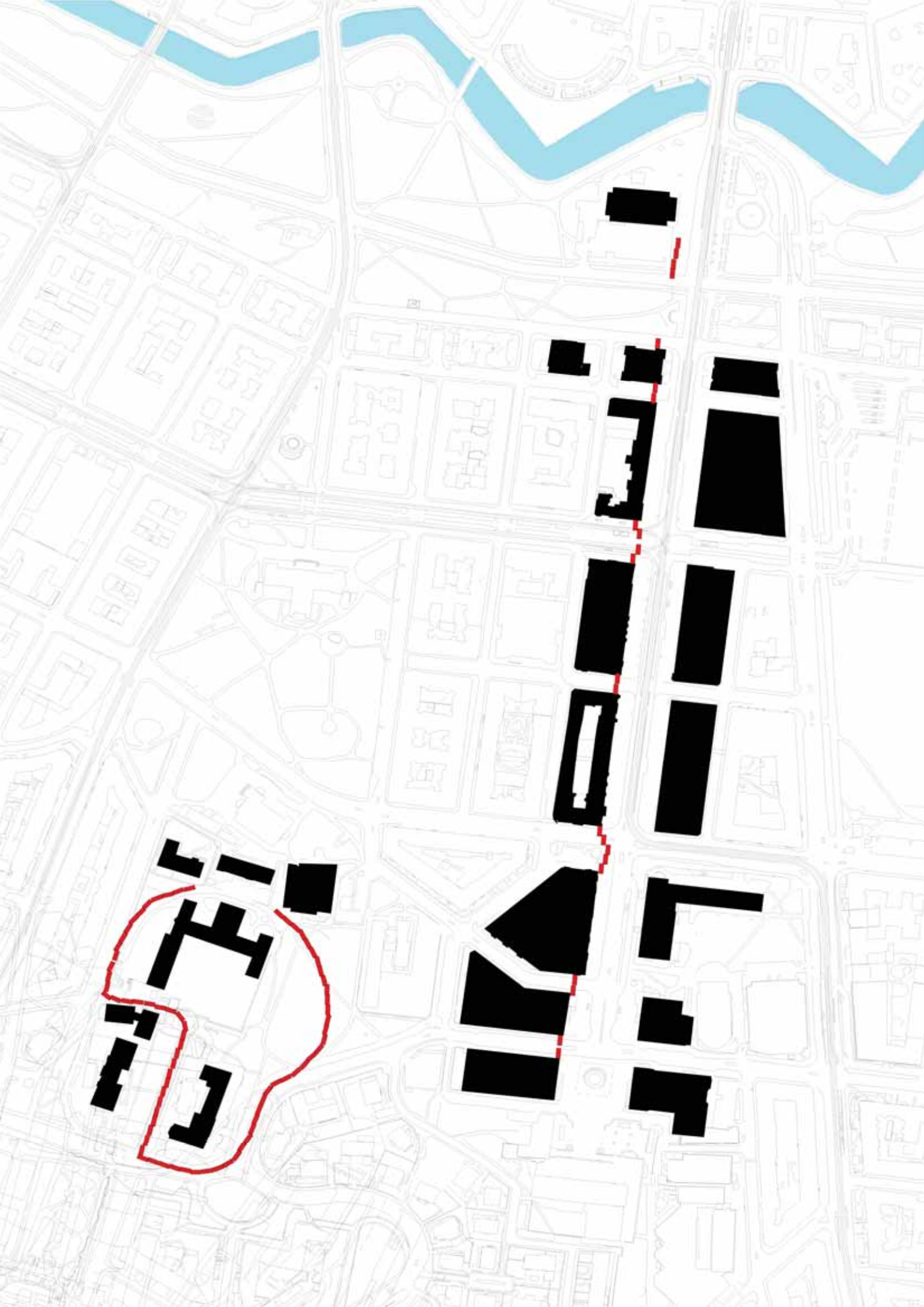
Vi kan här se hur *den spridda staden* är svår att försvara och kontrollera. Som vi sett i Rasmussens resonemang så uppstår *den koncentrerade staden* som en konsekvens av ett militärstrategiskt tänkande där stadsmuren sätter tydliga ramar för stadsrummet. Med en tydlig yttre gräns samt en tät byggd kärna är det lättare att försvara staden från angrepp samt att kontrollera dess offentliga rum som har en tät arkitektonisk inramning. *Den spridda staden* har primärt växt fram i geografiska lägen som inte varit utsatta för direkt militärt hot, som i fallet London och andra brittiska städer som varit tryggt placerade på de brittiska öarna med havet och Engelska kanalen som barriär och buffertzoon. I Göteborg och den svenska staden spelar även avskaffandet av stadsprivilegierna och införandet av näringsfriheten vid mitten av 1800-talet en viktig roll. Härmed upphörde det skatteintäktsrelaterade behovet av att kontrollera stadens territorium.

Efter att containrarna kommit på plats och fler poliser kallats in kunde ordningen återställas. Utan hjälp av containrarna hade det tagit betydligt längre tid och krävts mycket större manskap. Det befintliga offentliga rummet var svårhanterat för polisen och man kunde inte utnyttja det i arbetet för utom i ett fall. Det var när en polisstyrka lyckades driva ett 50-tal demonstranter bort från de stora *second city syndrome*-relaterade ytorna och in mot den ursprungliga befästa staden. Denna förflyttning, från det svårkontrollerade stadslandskapet med luftiga gator, stora platser och generösa grönytor – Avenyn, Vasagatan, Parkgatan. Allén och Södra vägen – mot spåren av de rivna befästningarna och den intakta vallgraven, var ett lyckat drag från polisen. Tack vare sin veckade form delar vallgraven av och bryter upp det öppna stadsrummet i mindre enheter. Det var därför här som polisen efter en taktiskt framgångsrik operation lyckades tränga ett 50-tal demonstranter upp på den i sammanhanget smala Kungsportsbron, som tillsammans med Kungsporten tidigare fungerat som stadsport åt öster. Massgripandet på Kungsportsbron den 15:e juni 2001 visar att vallgraven trots sin pittoreska uppenbarelse fortfarande är användbar i polisiär-strategiska operationer. Det blir här tydligt varför *Göteborgskravallerna* utspelade sig på och runt Avenyn, i *den spridda staden* och inte i den befästa stadens kärna. Där hade demonstranterna inte fått något utrymme.

Det var dock inte bara med containrarna runt Avenyn och Hvidtfeltska som polisen försökte kontrollera stadsrummet och upprätthålla ordningen. Hela området kring Svenska Mässan där EU-toppmötet hölls och många av deltagarna bodde (Gothia Towers) var avspärrat.¹¹³ Innanför denna mur bildades en enklav i staden dit bara personer med ackreditering hade tillträde. Att på detta vis skapa isolerade rum i staden, ett slags urbana *chambres séparées* där besökarna kan vistas ostört, är ett ytterligare sätt för Evenemangsstaden att dra till sig evenemang. Detta gäller inte bara politiska möten utan kan även vara intressant för andra evenemang. Ett led i argumentationen om varför Göteborg var särskilt lämpat för att arrangera inomhusfriidrotts-VM 2014 är att de aktiva kan röra sig mellan arenan, Scandinavium, och sitt hotell, Gothia Towers, utan att behöva gå utomhus. Svenska Mässan-komplexet blir således till en enklav för atleter som vid sitt besök i staden slipper konfronteras med dess invånare och tillresta

¹¹² Göteborg 2001, p. 621.

¹¹³ Göteborg 2001, p. 595.

idrottsentusiaster. Vi kan här erinra oss linbanan som under jubileumsutställningen 1923 sammanlänkade de två utställningsområdena. Denna luftburna koppling mellan två öar i den evenemangsarkipelag som Skånegatan utgör har i kopplingen mellan Svenska Mässan och Scandinavium omsatts till en interiör kommunikation. Kanske vore detta ett sätt att utveckla Skånegatan – att genom luftburna, interiöra och varför inte underjordiska kopplingar länka ihop ytorna, parkeringarna och hotellen. Enligt denna strategi vore det logiskt att det tredje Gothia Towers-tornet skall ha en helikopterplatta på taket.

Under EU-kravallerna utmärkte sig Göteborgspolisen som spatial taktiker (*spatial tactician*). I och med polisaktionerna under EU-toppmötet i Göteborg 2001 introducerades ett nytt arkitektoniskt element i den göteborgska arkitekturen, containern. I ljuset av Göteborgs *second city syndrome*-utveckling är containern som objekt intressant av flera anledningar. Den är mobil och kan snabbt förflyttas till den plats i *den spridda staden* som av någon anledning behöver ramas in eller delas av. På så vis kan containern användas för att tillfälligt transformera *den spridda staden* till *den koncentrerade staden*. Vidare har containern som symbol och funktion en nära koppling till Göteborg som *second city* genom dess konnotationer till hamnstad och logistikcentrum som är två typiska *second city* attribut.

SLUTDISKUSSION

I denna avslutande diskussion skulle jag först vilja återvända till Rasmussen och hans reflektion över relationen mellan historia och framtid i relation till stadens utveckling:

I virkeligheden kan man aldrig holde op, da byen stadig er levende, stadig under forvandling og udvikling. Men har man først forstaaet dens egenart, vil man se, at den følger sin egen linie gennem alle perioder, beholder sit eget væsen.¹¹⁴

Visst är det så, byggandet av en stad är en aldrig avslutad process utan något som ständigt fortgår. Av samma anledning är inte heller Göteborgs resa mot att bli en *second city* en avslutad process, en *second city* kan aldrig vila eller luta sig tillbaka. Arbetet fortgår således – business as usual och har man väl lärt känna en stad på ett visst sätt, betraktat den ur en viss synvinkel och blivit fascinerad av det man ser blir det lätt som Rasmussen skriver, att man vill att ”den følger sin egen linie genom alle perioder, beholder sit eget væsen”. *Path dependence* översatt till urban teori. I min undersökning har jag försökt att peka ut ett antal punkter i Göteborgs urbana historia som jag anser är särskilt intressanta. Utifrån dessa punkter har jag approximerat en linje som jag kallar *Second City Syndrome*. Givetvis skall jag här avsluta med att låta denna linje peka in i framtiden. Allt annat vore otänkbart. Härigenom skapar jag kanske inte en fullt utarbetad vision men väl något att ta avstamp i när nästa steg skall tas, när scenarier och visioner för framtidens Göteborg skall formuleras. *Second City Syndrome* ger visserligen inte en heltäckande bild av Göteborg, men det är min fasta övertygelse att det är ett viktigt perspektiv som det inte går att bortse ifrån i ett visionsarbete.

Vilka slutsatser kan man då dra utifrån denna studie? Jag kommer här nedan diskutera tre viktiga framtida utmaningar för Göteborgs stadsbyggande i ljuset av *Second City Syndrome*: Heden, Älvstaden samt Skånegatan.

Heden kommer med all säkerhet att fortsatt vara en livligt omdiskuterad plats. Förslag på exploatering kommer att varvas med röster som vill att den skall bevaras. Personligen anser jag att det vore intressant att fortsätta att utveckla Heden som den arkitektoniska och stadsbyggnadsmässiga testplattform den har kommit att fungera som i historien. Detta utesluter nödvändigtvis inte all framtida byggnation men för att Heden skall fortsatt kunna vara en testplattform måste den öppna ytan bevaras i någon form. Det betyder inte att just de funktioner som finns där idag behöver finnas kvar. Man kan även tänka sig andra typer av ytmaterial än de som finns idag: grus, plastgräs och asfalt, särskilt då *Göteborgs översiktsplan* föreslår att parkeringen läggs under mark. För att ytan just skall vara en multifunktionell yta måste det dock vara ett tåligt material som det går att bygga tillfälliga konstruktioner på. Organiska material som exempelvis gräs är därför uteslutna. En förändring av Heden behöver dock inte handla om att förändra ytmaterialet. Det skulle räcka med att förändra linjerna som är dragna på ytan. De linjer som idag definierar Hedens ytas användning är linjer för fotbollsplaner, gång- och cykelbanor samt parkeringar. Varför inte föra in linjer för fler sporter eller fler aktiviteter än sport och kommunikation – ett system för enkelt uppbyggd tillfällighetsarkitektur kanske? Linjerna i en gymnastikhall har en mycket mer intressant och dynamisk komplexitet än Heden har idag då golvet i en gymnastikhall skall, utan att större ingrepp behöver göras, fungera som basket-, handbolls-, volleybolls- och badmintonplan. Detta vore ett sätt att utveckla Heden som

¹¹⁴ Rasmussen, p. 584.

testplattform och multifunktionell yta.

Vidare är det av yttersta vikt att inga stora (privata) ekonomiska intressen ges en permanent plats på Heden för då skulle det inte längre vara möjligt att bedriva den experimentella verksamhet som Heden genom sin storlek och sitt läge skapar förutsättningar för. Som så ofta sker skulle de ekonomiska intressena med tiden få tolkningsföreträde och kunna begränsa experimentlustan med argumentet att de förlorar intäkter vid vissa typer av arrangemang.

Den största stadsbyggnadsmässiga utmaningen Göteborg står inför är utan tvekan hur marken längs älvstränderna skall bebyggas. Här finns stora ekonomiska och allmännyttiga värden. Därtill finns även starka kulturhistoriska värden kopplade till Göteborgs industriella arv som skall förvaltas. Att bygga här är även att bebygga de mellanrum, de ytor, som *den spridda staden* har gett upphov till. Den från mitt perspektiv självklara utgångspunkten är att man borde exploatera detta område enligt samma logik som man en gång formade hamnen – det vill säga enligt en *second city*-logik. I och med att dessa nya stadsdelar växer fram har Göteborg möjlighet att sätta agendan för vilken stad man vill vara i framtiden och, precis som Jubileumsutställningen 1923 gjorde, definiera hur de närmaste 100 årens *Second City Syndrome* skall utvecklas. Enligt idén om *path dependence* borde exploateringen av älvstränderna i någon mån följa de strategier som etablerats i Göteborgs stadsbyggande. För att följa samma logik som *second city syndrome* borde en exploatering av älvstränderna inte bara handla om att bygga en tät stad utan även att fortsätta arbeta med stora centrala ytor med multifunktionell användning.

Ett sätt att behålla och utveckla Göteborgs karaktär skulle kunna vara att anlägga parker och grönstråk i dessa områden, precis som när staden började utvidgas utanför den befästa staden under 1800-talet. Arbetet med att anlägga en ny stadspark på Hisingen, vid Älvsborgsbrons fäste, är redan igång.¹¹⁵ Kanske vore det intressant att även i älvsträndernas mer centrala delarna fundera i dessa termer. En i detta sammanhang mycket intressant strategi för hur Göteborg skulle kunna arbeta med områdena i anslutning till Älvstränderna har arbetats fram av arkitekterna Linnea Hedlund, Maja Ivarsson, Ylva Offerman och Caroline Valen. I deras förslag *Horizons of Gothenburg* visar de på ett antal olika lösningar på hur Göteborg skulle kunna hantera de översvämningshot som ökar till följd av klimatförändringarna.¹¹⁶ Där visar de bland annat hur parkområden och grönytor kan användas som *resilient structures*, det vill säga strukturer som har en inbyggd förmåga att motstå de klimatomständigheter som tillfälliga översvämningar innebär. En korsning mellan denna typ av strategier för hållbart stadsbyggande och exempelvis en strategisk läsning likt *Second City Syndrome* skulle kunna vara en framkomlig väg att gå i sökandet efter visioner för Göteborgs framtid.

I *Horizons of Gothenburg* presenterar Hedlund et al även en ytterligare strategi för att hantera översvämning som har kopplingar till *second city syndrome* och dess användande av ytor. Den går ut på att de byggnader som uppförs i denna del av staden skall ligga något upphöjt och på så vis vara skyddade från eventuell temporär höjning av vattenytan. Detta betyder att de ytor som omger byggnaderna och ligger på en lägre nivå skulle vara generöst tilltagna samt utformade på ett sätt som gör att de kan hantera att tillfälligt översvämmas. Här finns mycket goda möjligheter att väva samman denna strategi med ett *second city syndrome*-tänkande då dess kärna just handlar om stora centrala ytor som används på ett multifunktionellt sätt. Vatten skulle således

¹¹⁵ "Mötesplats färjenäs - där det äldsta och yngsta göteborg ligger vägg i vägg" *Göteborgs-Posten* 20081124.

¹¹⁶ Hedlund Linnea and others, *Horizons of Gothenburg* (Göteborg: Chalmers tekniska högsk., 2009).

kunna bli ett ytterligare element och ytmaterial att arbeta med. Det är vidare även lätt att föreställa sig att översvämningens tillfälliga dramaturgi skulle tilltala de situationistiskt influerade aktörerna i Göteborg. Med rätt utformade stadsrum skulle översvämningen kunna bli ytterligare en happening, i paritet med eller kanske till och med överträffandes räkfrossan på Avenyn.

En avslutande diskussion om *second city syndrome* måste avslutas med Skånegatan. Skånegatan är det starkaste och mest särpräglade uttrycket för *second city syndrome*. Det är här vi, för att åter tala med Rasmussen, tydligast finner hur ”Engelske [göteborgska] Idéer har fundet deres Udtryk i Byen Londons [Göteborgs] Udvikling og Form”. Skånegatan är måhända inte det mest estetiskt tilltalande stadsrummet eller det trevligaste. Men det är ett uttryck för en pragmatism uppkommen ur en drygt 100-årig strävan mot att bli och att fortsätta vara en *second city*. Hur skall man då kunna föreställa sig en framtida utveckling av Skånegatan? Fler sportarenor? Fler museer? Fler mässhallar? I dagsläget är de enda planerade tillskotten med politiskt mandat ett hotell och ett parkeringshus.

Det är i år (2011) exakt tio år till Göteborgs stads 400-års jubileum 2021. Att Skånegatan skulle spela en central roll i en storskalig satsning likt den 1923 är ett definitivt måste. I och med att jubileumsutställningen 1923 förlades här initierades en stadsbyggnadsprocess som under snart 100 år format Skånegatan till den unika skapelse den är idag. Om man har liknande ambitioner för 2021 års jubileumsutställning, att sätta tonen för det kommande seklets stadsbyggande, är det inte här man skall förlägga utställningsområdet. Då är de centrala älvstränderna ett mycket bättre alternativ. Det är där man kan hantera stadens nya utmaningar och samtidigt i *path dependece*-anda bygga vidare på och utveckla de stadsbyggnadsidéer som etablerats i Göteborg, varav *second city syndrome* är en.

Med detta sagt tror jag fortfarande att Skånegatan skulle kunna ha en framträdande roll under ett jubileumsår. Det är inte här som den nya arkitekturen kommer att visas upp men det är här som Göteborgs *municipal situationism* kan få tillfälle att excellera som spatiala taktiker i det ultimata eldprovet i arrangerandet av evenemang – att fylla alla ytor längs Skånegatan och hela gaturummet samtidigt. Festivalen Love Parade som under några dagar lockar cirka en miljon besökare är ett tänkbart program för ett sådant evenemang. Love Parade, som uppstod i Berlin 1989, är ett evenemang som kräver stora ytor. Det blev på ett smärtsamt sätt tydligt vid den tragiska olycka som inträffade vid Love Parade i den tyska staden Duisburg sommaren 2010 där ett 20-tal människor miste livet.¹¹⁷ Flytten från Berlin till Duisburg visade sig vara ödesdiger av två anledningar. Dels därför att man i Duisburg inte hade någon erfarenhet av att arrangera evenemang av denna storlek men även därför att de urbana förutsättningarna saknades. Paradgatan Unter den Linden i Berlin har en kapacitet att rymma folkmassor av denna storlek. Upprinnelsen till olyckan i Duisburg var att man av logistiska skäl tvingades leda paraden genom en trång tunnel. Det var när folkmassan skulle passera genom denna som tragedin inträffade.

I ljuset av dessa erfarenheter kan man konstatera att Göteborg har det som behövs för att genomföra en lyckad Love Parade. Kunskapen av att arrangera stora evenemang har odlats sedan jubileumsutställningen 1923 och stora gaturum finns det gott om i *den spridda staden*. Därtill har byggnaderna och platserna i anslutning till Skånegatan en total publikkapacitet på

¹¹⁷ "Arrangören bär största skulden" *Dagens-nyheter*, 20100729.

cirka 200000 människor. För att dirigera den miljontals människor stora folkmassan genom *den spridda staden* kan containrar och andra logistiskt effektiva moduler med fördel användas. En Love Parade som i några dagar fullkomligt tar över centrala Göteborg är i mina ögon en göteborgsk dröm och samtidigt, tack vare den göteborgska arkitekturen och stadsbyggandet, en fullkomligt realistisk tanke.

Litteratur:

Ej tryckta källor:

http://gbg.yimby.se/2009/02/yimbygbg-lamnar-yttrande-_644.html

<http://svenskfotboll.se/allsvenskan/historik/> 20101220

<http://www.alvstranden.com/hem/> 20101220

<http://www.gamlaullevi.se/arenan/> 20101220

<http://www.goteborg.se/wps/portal/centralaalvstaden> 20101220

<http://www.goteborg.se/wps/portal/oversiktsplan> (20100310).

http://www.gotevent.se/arenafakta/ULL_arenafakta.asp. 20101220

<http://www.gothiatowers.com/Om-Gothia-Towers/historik-framtid/> 20101220

<http://www.liseberg.se/sv/hem/Sidfot/Om-Liseberg/> 20101220

<http://www.scandinavium.se/arenafakta/SCA.asp> 20101220

http://www.scandinavium.se/arenafakta/VALH_sport.asp 20101220

<http://www.svenskamassan.se/om-svenska-massan/> 20101220

<http://www.varldskulturmuseet.se/smvk/jsp/polopoly.jsp?d=869&a=3503> 20101220

<http://www.yimby.se> 20101220

http://www.youtube.com/watch?v=aMFnmpNsaqg&feature=player_embedded 20101220

http://www.youtube.com/watch?v=BmfAiJ9kr24&feature=player_embedded 20101220

<http://www5.idrottonline.se/UlleviTK-Tennis/Tennisklubben/Om-Ullevi-TK/> 20101220

Tryckta källor:

Dagspress:

"Arrangören bär största skulden" *Dagens-nyheter*, 20100729.

"Det var som i ett krig". Gripna berättar om slaget i Malmö" *Expressen-GT*, 20010422.

"Heden blir vinterparadis" *Göteborgs-Tidningen*, 20101202.

"Inga beslut om rivning i Gårda" *Göteborgs-Posten* 20100311

"Mötesplats färjenäs - där det äldsta och yngsta göteborg ligger vägg i vägg" *Göteborgs-Posten* 20081124.

"Rädslan breder ut sig – De goa gubbarnas stad är snål och historielös", *Göteborgsposten* 1998-02-01.

"Svenskt säljer som aldrig förr. Musikexporten drar in mer pengar än någonsin i historien" *Göteborgs-Tidningen* 20010328.

"Vågad plan för Heden" *Göteborgs-posten*, 090120.

"Nya heden tar form - mer grönt och färre bilar, tycker göteborgarna" *Göteborgs-Posten* 090224.

Böcker, rapporter och tidskrifter:

Andersson, Tomas, Carina Bramstång, Göte Nilsson Schönborg, and Anders Andersson, *Pålad Stad : Berättelser Om Göteborg Från Början Till Nu* (Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl., 2003).

'Arkitekten [Elektronisk Resurs]' (Arkitektförbundet, 9999) <<http://www.arkitekt.se/s64>> [accessed 26 December 2010].

Arvidsson, Kristoffer, and Jeff Werner, *Upp Med Rullgardinerna! : Konsten I Göteborg Under 1960- Och 1970-Talet = Open the Shades! : Art in Gothenburg During the 1960s and 1970s* (Göteborg: Göteborgs konstmuseum, 2009).

Atlestam, Ingrid, Claes Caldenby, and Mårten Tiselius, *Gamlestaden : Historik Och Arkitekturguide*, ByACTH : Byggnadsplanering, Arkitektur, Chalmers Tekniska Högskola, 0281-2215 ; 1993:6 (Göteborg: Göteborgs stad, Kortedala, Chalmers tekn. högsk., 1993).

- Bergendahl, Erik, *Boken Om Liseberg* (Göteborg: Lisebergs AB :, 1947).
- Borries, Friedrich von, *Who's Afraid of Niketown?: Nike Urbanism, Branding and the City of Tomorrow* (episode publishers, 2004).
- Bourriaud, Nicolas, *The Radicant* (New York: Lukas & Sternberg, 2009).
- Caldenby, Claes, *Höga Hus I Göteborg : Varför, Var Och Hur Samt Inte Minst Om* (Göteborg: Stadsarkitektavd., Göteborgs stadsbyggnadskontor, 1990).
- Caldenby, Claes, Gunilla Linde Bjur, Sven-Olof Ohlsson, and Krister Engström, *Guide Till Göteborgs Arkitektur* (Stockholm: Arkitektur i samarbete med Göteborgs stadsbyggnadskontor och Formas, 2006).
- Caldenby, Claes, Fredrik Nilsson, and Cecilia Eduards, *Om Arkitektur : (ur Ett Pågående Samtal) : En Antologi* (Stockholm: Arkitekternas forum för forskning och utveckling (ARKUS) :, 2002).
- Debord, Guy, Bengt Ericson, and Olov Hyllienmark, *Skådespelssamhället* (Göteborg: Daidalos, 2002).
- Enhörning, Gunilla, *Landerierna I Göteborgs Stadsbyggande, Doktorsavhandlingar Vid Chalmers Tekniska Högskola. Ny Serie, 0346-718X ; 2508* (Göteborg: Chalmers tekniska högskola, 2006).
- Fishman, Robert, Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, and Le Corbusier, *Urban Utopias in the Twentieth Century : Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright and Le Corbusier* (Cambridge, Mass.: MIT P., 1982).
- Garrouste, Pierre, and Stavros Ioannides, *Evolution and Path Dependence in Economic Ideas : Past and Present* (Cheltenham: Edward Elgar, 2001).
- Ghirardo, Diane, *Architecture After Modernism*, The World of Art Library, 99-0132097-6 (London: Thames & Hudson, 1996).
- Göteborg 2001 : Betänkande*, Statens Offentliga Utredningar, 0375-250X ; 2002:122 (Stockholm: Fritzes offentliga publikationer, 2002).
- Göteborgs Stads Minnesutställning 1621-1921 : Handlingar. Nr 16-34, 36-48* (Göteborg, 1927).
- Hall, Thomas, and Ingrid Hammarström, *Perspektiv På Svensk Stad : Staden Som Forskningsobjekt 1950 1980 : En Skrift Från Projektet Svensk Stadsmiljö, Byggande Och Boende Under De Senaste Hundra åren* (Stockholm: Akademilitt., 1981).
- Hansson, Einar, *Göteborg : Att Bygga Staden* (Göteborg: Göteborgs stadsbyggnadskontor, 2003).
- , *Göteborg : Att Bygga Staden* (Göteborg: Göteborgs stadsbyggnadskontor, 2003).

- Hansson, Einar, and Iris Ekman, *Göteborg : De Små Stadsdelarnas Stad*, Stadsbygget, 99-1794905-4 (Göteborg: Stadsbyggnadskontoret, 1993).
- Hedlund Linnea, Maja Ivarsson, Ylva Offerman, and Caroline Valen, *Horizons of Gothenburg* (Göteborg: Chalmers tekniska högstsk., 2009).
- Herklint, Mats, Gudrun Lönnroth, Olle Lind, and Staffan Sedenmalm, *Göteborg : Kulturmiljöer Av Riksintresse* (Göteborg: Länsstyr. i Göteborgs och Bohus län, 1992).
- Hodos, Jerome, "Globalization and the Concept of the Second City" *City & Community* #6:4 December 2007, American Sociological Association, Washington, 2007, 315-333.
- Holgersson, Helena, *Göteborg Utforskat : Studier Av En Stad I Förändring* (Göteborg: Glänta produktion, 2010).
- Holmdahl, Birgitta, *Göteborgs Utbyggnad : Några Bidrag Till Göteborgs Stadsbyggnadshistoria*, Utveckling Och Planering I Industriregioner, 99-0460320-0 ; 3 (Göteborg: Chalmers tekniska högstskola, 1977).
- Jacobs, Jane, *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Modern Library, 1961).
- Jansen, Harry S. J., *The Construction of an Urban Past : Narrative and System in Urban History* (Oxford: Berg, 2001).
- Jörnmark, Jan, and Jon Carlsson, *Göteborgs Globalisering* (Göteborg: Göteborgs stadsmuseum, 2005).
- Klein, Naomi, Lillemor Ganuza Jonsson, and Tor Wennerberg, *No Logo : No Space, No Choice, No Jobs, No Logo : Märkena, Marknaden, Motståndet* (Stockholm: Ordfront, 2002).
- Koolhaas, Rem, *Delirious New York : A Retroactive Manifesto for Manhattan* (New York: Monacelli Press, 1994).
- Koolhaas, Rem, Bruce Mau, Jennifer Sigler, and Hans Werlemann, *Small, Medium, Large, Extra-Large : Office for Metropolitan Architecture* (New York: Monacelli Press, 1998).
- Larsson, Ursula, *Landshövdingehusens Göteborg* (Stockholm: LiberFörlag, 1979).
- Nielsen, Rasmus Rune, *Rem Koolhaas : (learning from Manhattan)* (Aarhus: Arkitektskolen, 2004).
- Nilsson, Bo Sigvard, and Bo Johansson, *Liseberg 1923-1998 : [från Komark Till Nöjespark]* ([Göteborg]: [Liseberg AB], 1998).
- , *Liseberg 1923-1998 : [från Komark Till Nöjespark]* ([Göteborg]: [Liseberg AB], 1998).

‘Översiktsplan För Göteborg - övergripande Mål Och Strategier, Strategiska Frågor. Inriktning För Stadens Utveckling. DEL 1.’ (Göteborgs kommun, 2009)
<http://www.goteborg.se/wps/wcm/connect/433a3f004216593193d4f73d2a09bb7a/Del1.pdf?MOD=AJPERES&CONVERT_TO=URL&CACHEID=433a3f004216593193d4f73d2a09bb7a>.

Perspektiv : Visioner Av En Stad : Ritningar Och Illustrationer Från Arkitekttävlingar Och Projekt I Göteborg, Arkitekten Och Staden, 99-3521524-5 ; 5 (Göteborg: Göteborgs stadsmuseum :, 2002).

Rasmussen, Steen Eiler, *London, Den Vidtudbredte Storby : Det Nye London, En Storbyregion* (København, 1973).

Rossi, Aldo, and Peter Eisenman, *The Architecture of the City* (Cambridge, Mass.: Published for the Graham Foundation for Advanced Studies in the Fine Arts and the Institute for Architecture and Urban Studies by MIT, 1982).

Sassen, Saskia, *Cities in a World Economy*, Sociology for a New Century, 99-2197516-1 (Thousand Oaks, Calif. ;: Pine Forge Press, 2006).

---, *The Global City : New York, London, Tokyo* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2001).

Sverige 2009 : Förslag Till Vision (Karlskrona: Boverket, 1994).

Upptäck Hisingen! : Det Moderna Göteborg (Göteborg: Göteborgs stadsmuseum, 2008).

Venturi, Robert, Denise Scott Brown, and Steven Izenour, *Learning from Las Vegas : The Forgotten Symbolism of Architectural Form* (Cambridge, Mass.: MIT P., 1977).

Wirsin, Ingrid, and Jan Rosvall, *Göteborgs Stenstad* (Göteborg: Tre böcker, 2004).